

**Gürcistan Fatihî Habîb b. Mesleme'nin Hayatı<sup>1</sup>**

**İhsan ARSLAN<sup>2</sup> Hasan ARTAR<sup>3</sup>**

**Öz:** Fatih komutan ve idareci yönüyle öne çıkan bir sahâbîolan Habîb b. Mesleme, daha gençliğe ilk adımı attığı yıllarda cihad arzusuyla Hz. Peygamber'in yanına geldi. İlk olarak Hz. Peygamber'in sancağı altında Tebük Seferi'ne katıldı. Genç bir savaşçı olarak Hz. Ebû Bekir döneminde bir birliğin başında komutan olan Habîb, Hz. Ömer döneminde özellikle Cezire ve Azerbaycan bölgelerinde fetihler yapıp valilik görevlerinde bulundu. Hz. Osman dönemlerinde ise İrmîniye bölgesinde yaptığı fetihlerden dolayı "Habîbü'r-Rûm" lakabını aldı. İrmîniye'de ve özellikle Gürcistan'da çok sayıda yeri antlaşma veya fetih yoluyla İslâm topraklarına kattı. Siffin savaşında ve daha sonraki dönemde Muâviye tarafında yeralan Habîb b. Mesleme, onun hilafetinin ilk yıllarında vefat etti. Habîb b. Mesleme'nin askerî faaliyetleri çerçevesinde hayatı araştırmamızın konusu olmuştur.

**Anahtar Kelimeler:** İslâm Tarihi, Sahâbî, Habîb b. Mesleme, İrmîniye, Gürcistan, Habîbü'r-Rûm.

**The Life of Georgia Conqueror Habib b. Maslama**

**Abstract:** Being a prominent Conqueror commander and governor, sahabah Habib b. Maslama joined Muhammed the Prophet with a desire for jihad in the early years of his life. Initially, he fought in the Expedition of Tabuk under the flag of the Prophet. While Habib was a commander of a troop as a young warrior during Caliph Abu Bakr's era, he led conquests especially in the regions of Azerbaijan and Jazeera and he also served as governor during Caliph Omar's era. He was given the epithet "Habi al-Rûm" due to the conquests he made in the Armenia region during Caliph Uthman's era. He annexed a lot of territories to Islamic lands by conquests or treaties within Armenia and Georgia. Having fought for Mu'awiyah in the Battle of Siffin and supporting him afterwards, Habib b. Maslama passed away in the early years of his caliphate. This study aims to examine Habib b. Maslama's life within the frame of his military actions.

**Keywords:** History of Islam, sahabah, Habib b. Maslama, Armenia, Georgia, the Habib al-Rum.

<sup>1</sup> Bu makale "Habîb b. Mesleme'nin Hayat'ı" adlı Yüksek Lisans Tezimizden (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize 2019) geliştirilerek oluşturulmuştur.

<sup>2</sup> Doç. Dr. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Öğretim Üyesi, [ihsan.arslan@erdogan.edu.tr](mailto:ihsan.arslan@erdogan.edu.tr) , ORCID: 0000-0003-4790-0711

<sup>3</sup> Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni, Artvin-Hopa Atatürk Anadolu Lisesi, [gevuli@hotmail.com](mailto:gevuli@hotmail.com) , ORCID: 0000-0001-8658-5481

## فاتح جورجيا حبيب بن مسلمة وحياته

**الخلاصة** هذه المقالة تبحث عن حبيب بن مسلمة وحياته وعمله العسكري. حبيب بن مسلمة صحابي جليل، يظهر في حياته جانب الإدارة والجهاد كما يرى في حادثة شبابه متحمسا للجهاد مع النبي صلى الله عليه وسلم. وهو شارك مع النبي في غزوة تبوك. رغم فتوته في خلافة أبي بكر وهو القائد الذي يشار إليه، وفي خلافة عمر فتح جزيرة وأذربيجان وتولى ولاية. وفي خلافة عثمان فتح إرمينية بسبب ذلك لقب بـ(حبيب الروم). وهو أدخل على بلاد الإسلام العديد من المقاطعات منها إرمينية وجورجيا بالفتح والمعاهدات. بعد وقعة صفين أخذ مكانا عند معاوية وتوفي في أول سنة خلافته.

**الكلمة المفتاحية** : تاريخ الاسلام، صحابي، حبيب بن مسلمة، ارمينية، جورجيا، حبيب اللروم.

## GİRİŞ

İslâm dini Hz. Peygamber'in doğduğu şehir Mekke'den kısa bir süre içerisinde üç kıtaya ulaşmıştır. Bu hızlı ilerleyişin öncüleri Allah Resûlü hayata gözlerini yummadan önce İslâm ile şereflenen sahâbedir. Yaşadıkları her türlü sıkıntıya, zorluğa göğüs geren, şehirlerinden sürülen ve çoğu zaman sayılarının azlığına bakmadan savaş meydanlarında Hz. Peygamber ile beraber mücadele eden kişiler sayesinde İslâm dini farklı coğrafyalara ulaşmıştır.

İslâm dininin yeryüzüne indiği Hicaz bölgesinin ticari ve dini merkezi Mekke'de doğmuş olan Habîb b. Mesleme, Mekke'ye yüzyıllar önce yerleşmiş olan ve Hz. Peygamber'in soyunun da dayandığı Fihri oğullarına mensup bir aileden gelmektedir. Mekke, Hz. Peygamber'in komutasındaki İslâm ordusu tarafından hicri sekizinci senede fethedildiğinde Habîb orada ikamet etmekteydi. Kaynaklarda tam olarak ne zaman Müslüman olduğu belirtilmemekle beraber Habîb b. Mesleme'nin Mekke'nin fethedildiği sene Müslüman olduğu kaydedilmektedir.<sup>4</sup> Medine döneminde Mekke'den yola çıkıp cihad arzusu ile Hz. Peygamber'in yanına gelmiştir. Hz. Peygamber'in vefatına yakın bir dönemde genç bir sahâbi olan Habîb'in, daha sonraki dönemde Müslümanların Bizans topraklarında yaptığı fetihlerde önemli katkıları olmuştur. Daha genç yaşında Tebük Seferi ile başlayan askerî faaliyetleri vefatına kadar büyük bir başarı ve kararlılıkla devam etmiştir.

Yukarı Mezopotamya, Doğu Anadolu, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan bölgelerinde yaptığı fetihlerle ilgili bilgiler İslâm tarihi kaynaklarındamevcuttur. Hatta onunla ilgili Ermeni kaynaklarında da hatırı sayılır bilgiler bulunmaktadır. Habîb b. Mesleme, özellikle Erzurum, Kars, Ermenistan ve Gürcistan ile ilgili araştırma yapanların çalışmalarında yer verdiği bir komutandır. Habîb b. Mesleme'nin askerî ve idarî yönünün ortaya konulması bu konuda bilgi edinmek isteyenlere katkı sağlayacaktır. Habîb b. Mesleme'nin özellikle İrmîniye bölgesinde antlaşma yoluyla yaptığı fetihlerde uyguladığı taktik ve stratejinin tahlil edilmesi bölge halkının İslâm dinine bakışı açısından önem arz etmektedir.

### 1. Nesebi, Doğumu ve Ailesi

Kuruluş tarihi M.Ö. on dokuzuncu asırlara dayanan Mekke şehrinde sırasıyla Amâlikalılar, Kahtânîler, Cürhümlüler ve son olarak da İsmâîliler yerleşmişlerdir.<sup>5</sup> İsmâîlilerin Mekke'ye yerleşmesi Hz. İbrahim'in eşi Hacer ve oğlu Hz. İsmail'i oraya getirip neslinin çoğalması ile başlamıştır.

Kureyş Kabilesi, Adnânîlerin Mudar kolundan gelen, Fihri b. Malik'in de neslinin oluşturduğu kabileler topluluğudur. Kureyş kabilesinden olanlar nesep ve soy olarak Fihri'e dayanmaktadır.<sup>6</sup>

<sup>4</sup> Mahmûd Şit Hattâb, "Habîb b. Mesleme el-Fihri, Fâtihu Şatra İrmîniyye", *Mecelletu'l- Mecma' Lugati'l-Arabiyye bi Dimaşk*, a/49, (1974), s. 34-58

<sup>5</sup> Hüseyin Alan, *Siyerin Gölgesinde Hz. Peygamber Öncesi Mekke ve Arabistan*, (İstanbul, Beyan Yayınları, 2014), 31.

Soy itibariyle Fihri ailesine mensubiyeti konusunda ittifak olan Habîb b. Mesleme'nin birçok kaynakta soy silsilesi şu şekilde verilmektedir. Habîb b. Mesleme b. Mâlikü'l-Ekber b. Vehb b. Sa'lebe b. Vâile b. Amr b. Şeybân b. Muharib b. Fihri'dir.<sup>7</sup> Bir diğer rivayette ise Habîb b. Mesleme Fihri b. Mâlik b. Nadr oğullarından olduğu şeklindedir.<sup>8</sup> Künyesi evlatlarına nispetle Ebû Abdurrahman veya Ebû Mesleme, Bizans ve Rum bölgelerinde çok fazla cihatta bulunduğu için Habîbü'r-Rûm ve Toroslardaki fetihlerinden dolayı Habîb ed-Derûb olarak anılmaktadır.<sup>9</sup>

Habîb b. Mesleme'nin babası, Mesleme b. Mâlik b. Vehb b. Sa'lebe b. Vaile b. Amr b. Süfyan b. Muhârib b. Fihri b. Mâlik el-Fihri'dir. el-Mustağfiri, babası Mesleme'nin sahabe olduğunu rivayet etmektedir. Mesleme, Hz. Peygamber'in yanına geldikten bir müddet sonra vefat etmiştir.<sup>10</sup>

Annesi de Fihri oğullarından olup ismi, Zeyneb bt. Nakş b. Vehb b. Sa'lebe b. Vaile b. Amr b. Şeyban b. Muharib b. Fihri'dir.<sup>11</sup> Bir başka rivayette Benî Fihri b. Mâlik b. en-Nadr b. Kinane b. Hüzeyme olarak verilmektedir.<sup>12</sup> Habîb b. Mesleme'nin annesi, Hz. Peygamber'in atalarından Mürre b. Ka'b'ın annesi ile altıncı göbekte birleşmektedir.<sup>13</sup>

Habîb b. Mesleme'nin doğum tarihi ile ilgili genelde iki tarih verilmekle birlikte daha farklı rivayetlerde mevcuttur. İbn Asâkir'in Vakıdî'den yaptığı rivayette, Hz. Peygamber'in vefatından iki sene önce doğduğu, ancak diğer rivayetlerde ise Rasûlüllah'ın dönemine yetişemediği ve ondan rivayette bulunmadığı şeklindedir. Bu görüşü savunanlar rivayette bulunabilmesi için hicretten önce doğması gerektiğini söylemektedirler.<sup>14</sup> Hz. Peygamber vefat ettiğinde Habîb'in 12<sup>15</sup> veya 22<sup>16</sup> yaşında olduğu nakledilmektedir. Lammens, Habîb b. Mesleme'nin doğum tarihini 617 yılı olarak vermektedir. Hz. Peygamber ile görüştüğünde ise on beş yaşında olduğunu kaydetmektedir.<sup>17</sup>

Kaynaklarda aktarılan bilgiler değerlendirildiğinde Habîb b. Mesleme'nin hicretten on iki sene önce 610 yılında Mekke'de doğduğu görüşü öne çıkmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in komutan olarak bulunduğu Tebük Gazvesi'nde Habîb'in on bir yaşında bir çocuk olarak bulunması mümkün değildir. Yine Allah Resûlü vefat ettiğinde on iki yaşında olduğu kabulüne göre on üç yaşında bir çocuğun Yermük savaşında bir birliğin başında komutan olarak bulunması da doğru bir düşünce olarak kabul edilemez. Mahmûd Şit Hattâb'ın yaptığı değerlendirmede, Hz. Peygamber vefat ettiğinde Habîb b. Mesleme'nin yirmi iki yaşında olduğu bilgisini veren rivayetin daha makul olduğunu söylemektedir.<sup>18</sup>

<sup>6</sup> Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, (Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2016), 105-108.

<sup>7</sup> İbn Sa'd, *el-Cuzu'l-Mutemmimu li Tabakati İbn Sa'd*, thk. Muhammed b. Sâlim es-Sülemî, (Taif: Mektebetu's-Sadîk, 1993/1414), 2/187.

<sup>8</sup> Beğavî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Abdulaziz b. el-Merzubân b. Sâbûr, *Mu'cemu's-Sahâbe*, thk. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cükenî, (Kuveyt: Mektebet-u Dâru'l-Beyân, 2000/1421), 2/119.

<sup>9</sup> İbn Asâkir, *Târih-u Medînet-i Dimâşk*, thk. Amr b. Ğurâme el-Amrî, (Beyrut: Daru'l- Fikr, 1995/1415), 12/68.

<sup>10</sup> İbn Hacer, İmam Hafız Ahmed b. Ali el-Askalanî, *el-İsabe fi't-Temyizi's-Sahabe*, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 6/97.

<sup>11</sup> İbn Asâkir. *Târih-u Medînet-i Dimâşk*, 12/34.

<sup>12</sup> İbn Asâkir. *Târih-u Medînet-i Dimâşk*, 2/70.

<sup>13</sup> Çelikkol, *Mekke*, 109.

<sup>14</sup> İbn Asâkir, *Târih-u Medînet-i Dimâşk*, 2/68.

<sup>15</sup> İbn Sa'd, İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni el-Hâşimî el-Basrî, *Kitâbü't-Tabakati'l Kebir*, thk. Dr. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001-1421) 9/413.

<sup>16</sup> İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ümeyye b. Amr b. el-Hâşimî el-Bağdâdî, *el-Muhabber*, thk. İlize Liyahtn Shteter, (Beyrut: Daru'l-Âfâk el-Cedîde, t.y.) 294.

<sup>17</sup> H. Lammens, "Habîb b. Maslama", *İA*, MEB Yay. (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1987), 5/9.

<sup>18</sup> Mahmûd Şit Hattâb, *Kâdetü'l- Fethi'l-İslâmî fi Ermenîya*, (Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1998/1419), 174.

Mahmûd Şit Hattâb, kaynaklardaki vefat tarihinden hareketle hicretten sekiz veya on sene önce doğduğuna dair görüşün öne çıktığını söylemektedir.<sup>19</sup>

Habîb b. Mesleme'nin ailesi ile ilgili olarak fazla bir bilgi mevcut değildir. Kaynaklarda iki oğlunun ismi geçmekle beraber yaşadığı bölgede geniş bir ailesinin olduğu nakledilmektedir. Çocuklarından birinin adı, Abdurrahman b. Habîb'tir. Bu evladının ismi aynı zamanda künyesi olarak verilmektedir. Abdurrahman b. Habîb'in annesi, Ümame bt. Yezîd b. Cebele b. Lâm b. Hısn b. Ka'b b. Âlim'dir.<sup>20</sup>

Diğer oğlu ise Habîb b. Habîb'tir. Annesi, Maviye bt. Yezîd b. Cebele b. Lâm b. Hısn b. Ka'b b. Âlim Kelb kabilesindendir.<sup>21</sup> İbn Asâkir de bulunan bir diğer rivayette ise Habîb b. Mesleme vefat ettiğinde oğlu Habîb b. Habîb'in, annesi, Maviye bt. Yezîd b. Cebele Lâm'ın karnında olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca Maviye'nin Mesleme b. Habîb'in de annesi olduğunu nakletmektedir.<sup>22</sup> Maviye'nin diğer adı, Ümmü Abdullah bt. Yezîd el-Kelbî'dir. Ümmü Abdullah, Habîb b. Mesleme'nin kölesi ve çocuğunun annesidir<sup>23</sup>

Mekke'de doğmuş olmasına rağmen Ebû Bekir döneminden itibaren Şam ve Dimaşk'ta ikamet etmiştir. Dimaşk'ta Berde Nehri'nin kıyısında bulunan geniş yüksek gölgelikli bir değirmenin kenarında nehre doğru balkonu olan bir evi vardı.<sup>24</sup> Ebû Zera' Abdurrahman b. Amr, Habîb b. Mesleme'nin çocuklarının sayısının çok olduğunu, Dimaşk ordusundayken Havran'da ikamet ettiğini ve orada çok sayıda evi olduğunu söylemektedir. Hatta evlerinden bir kısmının kendisine komşu olduğunu nakletmektedir.<sup>25</sup> Belâzürî'de Habîb b. Mesleme'nin bir diğer künyesinin Ebû Saîd ve İbn Rağbân olarak nakledilmektedir.<sup>26</sup> Künyesine bakıldığında Saîd isminde de bir çocuğunun olması muhtemeldir. Daha önce de onun çok çocuğu olduğu bilgisi verilmişti. Ancak çocuklarının ismi hakkında yeterli bilgi mevcut değildir.

## 2. Hz. Peygamber Döneminde Habîb b. Mesleme

Küçük yaştan itibaren mücadeleci yapıya sahip olan Habîb b. Mesleme Müslüman olduğu sene cihada katılmak amacıyla Hz. Peygamber'in yanına gelmiştir.<sup>27</sup> Babası Mesleme, Habîb'in savaşa katılma niyetiyle Hz. Peygamber'in yanına geldiğini öğrenince ardından oğlunu takip ederek Allah Rasûlü'nden Habîb'i kendisiyle geri göndermesini istemiş bunun üzerine Hz. Peygamber onu babasıyla geri göndermiştir. Habîb bu isteğe uyarak babasıyla Mekke'ye geri döndü. Allah Resûlü'nün, babasının vefatından sonra Habîb'e başsağlığında bulunduğu dair bir rivayet mevcuttur.<sup>28</sup>

Habîb b. Mesleme kaynaklarda çoğunlukla çocuk veya genç sahâbî olarak belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in yanına geldiği yaş çoğunlukla on bir<sup>29</sup> birkaç rivayette ise on yedi ve yirmi bir<sup>30</sup> olarak

<sup>19</sup> Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 50.

<sup>20</sup> İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk*, 12/35.

<sup>21</sup> İbn Sa'd, , *Tabakat*, 2/187.

<sup>22</sup> İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk*, 12/34.

<sup>23</sup> Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Tarihu'l-Umem ve'l-Muluk*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987)5/248; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994)7/246.

<sup>24</sup> Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 46.

<sup>25</sup> İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk* 12/70.

<sup>26</sup> Belâzürî, Ahmed b. Yahya el-Belâzürî *Ensâbu'l-Eşraf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Zerkelî, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996/1417), 11/57.

<sup>27</sup> Hattâb, *Kadetu'l-Feth*, 174.

<sup>28</sup> İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî *Usdu'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1989/1409), 1/447.

<sup>29</sup> Zehebî, *Siyer-u A'lâmu'n-Nubelâ*, thk. eş-Şeyh Şua'yb el-Arnâût, (Muessesetu'r-Risale, 1985/1405), 3/189; İbn Sa'd, *Tabakat*, 9/ 416. İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk*, 12/72.

kaydedilmiştir. Burada verilen bilgiler ve hayatı incelendiğinde Habib b. Mesleme'nin on yedi veya yirmi bir yaşında bir genç olarak Hz. Peygamber'in yanına geldiği bilgisi öne çıkmaktadır.

Bir rivayet, Allah Resûlü vefat ettiğinde Habib b. Mesleme'nin on iki yaşında olduğunu ve onunla herhangi bir savaşa katılmadığı bilgisi verilirken diğer rivayetlerde ise Hz. Peygamberle savaşa katıldığı ve hadis rivayet ettiğinkledilmektedir.<sup>31</sup>

Hız. Peygamber'in vefatına yakın bir zamanda Müslüman olan Habib, ilk cihadını Allah Resûlü'nün son savaşı Tebük Seferine katılarak gerçekleştirmiştir. Yapılan seferin şartları dikkate alındığında çocuk yaşta birinin Tebük Seferi'ne katılması pek mümkün görünmediğinden Müslüman olma yaşını sekiz olarak kaydeden rivayetler diğerlerine göre zayıf kalmaktadır.

### 3. Hız. Ebû Bekir Döneminde Habib b. Mesleme

Hız. Ebû Bekir döneminden başlayarak dört halife döneminde, kendilerinden önemli tecrübeler edindiği dönemin meşhur komutanları ile beraber mücadele etmiştir.

Habib b. Mesleme daha henüz vilayetlerin oluşmadığı Şam ve Irak bölgelerinde ve Bizans sınırlarında mücadeleye başlamıştır. Artık Medine onun için ikamet yeri değil, cihat emirlerini aldığı hilafet merkeziydi.

Hız. Ebû Bekir'in emri ile Habib b. Mesleme askerlerini bir karargâhta toplayıp Suriye cephesinde Bizans kuvvetleriyle savaşan Yezîd b. Ebû Süfyân'ın yardımına gitti. Habib'in yanında bu esnada yaklaşık iki yüz civarında savaşçı bulunmaktaydı.<sup>32</sup> Bu sayının daha fazla olduğu da nakledilmektedir.<sup>33</sup>

Hâlid b. Velîd, Suriye tarafına doğru ilerlerken Dimaşk'ın Güta bölgesine fetih için Büsr b. Ertat el-Âmirî el Kureşî ve Habib b. Mesleme el-Fihri'yi gönderdi.<sup>34</sup> Bu iki önemli komutan Dimaşk'ın çevresindeki bahçeleri ele geçirip yakındaki köylere akınlar düzenleyerek önemli bir başarı elde ettiler.<sup>35</sup>

Hâlid b. Velîd komutası altında Yermük savaşında Habib b. Mesleme ilk kez güçlü bir ordu karşısında savaşmak üzere sol kanattaki süvari birliklerinin birinin başında bulundu.<sup>36</sup> Belâzürî'nin verdiği bilgiye göre, Ebû Ubeyde, Habib b. Mesleme'yi öncü kuvvetlerin başında görevlendirmiştir. Habib b. Mesleme de savaş esnasında düşmanla şiddetli bir şekilde çarpışmıştır.<sup>37</sup> Bu seferler dışında ilk halife döneminde Habib b. Mesleme'nin faaliyetleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

### 4. Hız. Ömer Döneminde Habib b. Mesleme

Hız. Ömer hilafete geldiği zaman itibariyle İslâm devletinin içeride meydana gelen sorunları çözdüğü ve büyük fetihlere başladığı bir döneme denk gelmekteydi.

Hız. Ebû Bekir döneminde başlayan Şam bölgesindeki fetihlerin, Hız. Ömer döneminde ikinci aşaması gerçekleşmiştir. Ebû Ubeyde önce Dimaşk'ı daha sonra da Halep'i anlaşıma yoluyla fethetmiş ve

<sup>30</sup> İbn Habîb, *el-Muahabber*, 294; Hattâb, "Habib b. Mesleme", 50.

<sup>31</sup> İbn Sa'd, *Tabakat*, 9/413.

<sup>32</sup> Osman Gürbüz, "Abdurrahman Gazi Kimdir?", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20/3 (Erzurum: 2016), 1164.

<sup>33</sup> Muhammed es-Sallâbî, *Birinci Halife Hız. Ebû Bekir Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Şerafettin Şenaslan, (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2017), 410.

<sup>34</sup> Ahmed b. Yahya el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda, (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2013), 132.

<sup>35</sup> Ahmed Ağırakça, *İslâm Tarihi Hız. Ebû Bekir Devri*, (İstanbul: Burc Yayınları, 1998), 323.

<sup>36</sup> Taberî, *Tarih*, 4/215.

<sup>37</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân*, 159.

bu fetihde Habîb b. Mesleme Ebû Ubeyde ile beraber bulunmuştur.<sup>38</sup> Haleb şehrinde bulunanlar bir müddet sonra yaptıkları antlaşmayı bozduklarında Ebû Ubeyde oraya İyâz b. Ganm ve Habîb b. Mesleme'yi gönderdi. Haleb önceki antlaşma şartlarına tekrar fethedildi.<sup>39</sup>

Ebû Ubeyde tarafından Antakya'ya vali olarak atanan Habîb b. Mesleme, Antakya civarında bulunan ve isyan eden Cerâcime halkını itaati altına almak için harekete geçti ve Cerâcime halkıyla antlaşma yaparak fethi tamamladı.<sup>40</sup>

Bu bölgede yapılan fetihlerin bir kısmında Habîb b. Mesleme'nin İyâz b. Ganm ile beraber olduğunu görmekteyiz. İyâz b. Ganm'ın emriyle Kâsırın üzerine giden Habîb b. Mesleme, burayı bölge halkının talebi doğrultusunda cizye vermek ya da sürülmek şartıyla antlaşma yaparak fethetti. Yine İyâz b. Ganm'ın emriyle Habîb b. Mesleme, Karkâsiyâ'yı Rakka antlaşmasının benzeri bir ahitname ile fethetti.<sup>41</sup> Bu bölgede "Butnân-u Habîb" diye anılan bir yer bulunmaktadır. Buradaki kale Habîb tarafından fethedildiği için ona nispet edilerek bu ismi almıştır.<sup>42</sup>

Belâzurî'de bulunan bilgiye göre Bâlis ve Kâsırın Ebû Ubeyde'nin emriyle Habîb b. Mesleme tarafından fethedilmiştir. Habîb, burayı sulh yoluyla fethettiğinde halkın çoğu şehri terk etmeyi tercih etti.<sup>43</sup> Habîb, yapılan antlaşma neticesinde şehri terk edenlerin birçoğunun Rum diyarına, Cezire bölgesine ve Cisir-u Menbic köyüne gitmelerine izin verdi. Müslümanlar böylece Fırat'a kadar olan Şam bölgesini ele geçirmiş oldular.<sup>44</sup>

İyâz b. Ganm, Rakka'dan sonra Bâcüddâ denilen bölgeye vardığında Habîb b. Mesleme ve Safvân b. Muattal'ı öncü kuvvet olarak Harran'ı kuşatmak üzere gönderdi. Daha sonra İyâz, Safvân b. Muattal ve Habîb b. Mesleme'yi Sümeysât (Samsat)'a gönderdi. Habîb b. Mesleme ve Safvân b. Muattal burada birçok kale ve köyü fethettiler.<sup>45</sup>

Maraş yakınlarındaki Hades Kalesi ve bu bölgede Hades'in yakınlarında bulunan ve eski bir Rum kalesi olan Zibatra,<sup>46</sup> Habîb b. Mesleme tarafından fethedildi.<sup>47</sup>

Yapılan bu fetihlerle Cezire bölgesi diğer bölgelere nazaran daha kolay bir şekilde Müslümanların hâkimiyetine girdi. Bu dönemde Hz. Ömer, Habîb b. Mesleme'yi Cezire bölgesinin Acemleri üzerine vali olarak atadı.<sup>48</sup>

Ermeni kaynaklarına dayanılarak aktarılan bilgiye göre Habîb b. Mesleme, Hz. Ömer'in emriyle 639 senesinde İran Ermenilerinin merkezi olan Dvin (Debîl)'i, bir yıl süren muhasara neticesinde 640 yılında fethetmiştir. Ancak bu fetih kalıcı olmayıp Hz. Ömer'in hilafetinde bu bölgelerde yapılan diğer bazı fetihler gibi keşif mahiyetinde kalmıştır.<sup>49</sup>

<sup>38</sup> Abdulkarim el-Ali, "Habîb b. Mesleme el-Fihri", *el-Mevsuatu'l-Arabiyye*, 8 (Dimaşk, 2003), 35.

<sup>39</sup> Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 172.

<sup>40</sup> Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 185.

<sup>41</sup> Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 204; Yâkut, Şehabeddin Ebî Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, (Beyrut: Dâru's-Sadr, 1988/1398), 4/329; İhsan Arslan,

"Hulefâ-i Râşidin Döneminde İyâz b. Ganm" *İSTEM*, 10/19, (2012), 112.

<sup>42</sup> Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 173, 174; Yâkut, *Mu'cemü'l-Buldân*, 1/447.

<sup>43</sup> Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 175.

<sup>44</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih Tecümesi*, çev. Komisyon, (İstanbul: Hikmet Yayınları 2008) 2/432.

<sup>45</sup> Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldân*, 203,

<sup>46</sup> Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 222.

<sup>47</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/233.

<sup>48</sup> Taberî, *Tarih*, 5: 28; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/466.

<sup>49</sup> Oktay Bozan, "Abbasi İdaresi Altında Ermeniler ve Ermeni İsyanları" *İSTEM*, 11/22, (2013), 24.

Habîb b. Mesleme'nin fetih faaliyetlerinde bulunduğu bir diğer bölge de Azerbaycan'dır. Ebû Ubeyde'den gelen rivayette, Azerbaycan bölgesini Habîb b. Mesleme ve Huzeyfe, Şamlılardan ve Kûfelilerden oluşan bir orduyla fethetmiştir. Azerbaycan'ı Utbe b. Ferkad'ın fethettiğine dair de bir rivayet mevcuttur.<sup>50</sup>

İslâm ordusu Azerbaycan'dan sonra Halife Ömer'in emriyle el-Bâb'a doğru hareket etti. Hz. Ömer Sürâka b. Amr'a yardımcı kuvvet olarak Cezire bölgesinden Habîb b. Mesleme'yi gönderip yerine de Ziyad b. Hanzala'yı görevlendirdi.<sup>51</sup>

Habîb b. Mesleme el-Bâb'ın fethinde bulunmuş ve Sürâka b. Amr ile Şehr Beraz arasında imzalanan antlaşmaya da şahit olmuştur.<sup>52</sup> Sürâka b. Amr, el-Bâb'ın fethini tamamladıktan sonra Habîb b. Mesleme'yi Tiflis'e gönderdi ancak Habîb bu seferden herhangi bir başarı elde edemedi.<sup>53</sup>

Habîb b. Mesleme, Hz. Ömer tarafından Gürcistan bölgesinin fethi ile görevlendirildi, ancak kış mevsimin zorlu şartları fethi gerçekleştirmeyi imkânsız kıldığı için Müslümanlar geri dönmek zorunda kaldılar.<sup>54</sup> Habîb, İrmîniye bölgesinin içlerine yaptığı bu seferler esnasında gösterdiği kahramanlık ve cesaretle emrindeki askerlerin gönlünü de fethetmiştir.<sup>55</sup>

İrmîniye'nin bir bölümü ve Azerbaycan'da yapılan bu fetihler uzun süre kalıcı olamayıp daha çok keşif seferi mahiyetinde kalmıştır. Coğrafyanın Müslümanlar tarafından tam tanınmaması ve halkın da İslâm hâkimiyetini kabullenmek istememeleri bu durumun sebepleri arasında sayılabilir. İrmîniye bölgesinin kalıcı olarak fethedilmesi Hz. Osman döneminde gerçekleşmiştir.<sup>56</sup>

Habîb b. Mesleme'nin yaptığı faaliyetler neticesinde halife Ömer'in dikkatini çektiğini İbn Asâkir farklı rivayetlerle kaydetmektedir. Halife Ömer, Habîb'in yaptığı fetihleri ilgi ile takip etmiştir.<sup>57</sup> Hz. Ömer Habîb'i yanına çağırarak, mal ve silah ile denemiş oda silahı tercih etmiştir.<sup>58</sup> Halife Ömer bu tercihten dolayı Habîb'i tebrik etmiştir.<sup>59</sup>

Hz. Ömer, Habîb b. Mesleme'yi önce Humus'a daha sonra Cezire'ye vali olarak atayıp sorumluluk bölgesine İrmîniye ve Azerbaycan'ı da ekledi.<sup>60</sup> Bu bölgelerin dışında Hz. Ömer, Kınnesrîn valisi Hâlid b. Velîd'i görevinden azlettikten sonra yerine Habîb b. Mesleme'yi vali olarak atadı.<sup>61</sup>

Hz. Ömer'in onu otuz üç yaşında Cezire'ye vali ve komutan olarak görevlendirmesi, Habîb'e çok değer verdiğini göstermektedir. Çünkü Hz. Ömer vali ve komutan atamalarında normal insanlarda bulunmayan, üstün özellikli kişileri seçerdi. Böylece Habîb b. Mesleme, Hz. Ömer döneminde valilik ve komutanlık görevlerinde büyük tecrübe edindi.

<sup>50</sup> Halife b. Hayyât, *Tarih-u Halife b. Hayyât*, çev. Abdulhalik Bakır, thk. Ekrem Ziya Umeri, (Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001), 189.

<sup>51</sup> Taberî, *Tarih*, 5/142, 143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 523; İbn Kesîr, *İslâm Tarihi*, 7/203, 204.

<sup>52</sup> Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 38.

<sup>53</sup> İbn Kesîr, *İslâm Tarihi*, 7/203, 204.

<sup>54</sup> Fâyiz Necib İskender, *el-Futûhatü'l-İslâmiyye li Bilâdî'l-Kürc*, (İskenderiye: Daru'l-Fikr, 1988), 42.

<sup>55</sup> Osman Gürbüz, "Kalîkâla-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler", *İLTED* 2/46 (Erzurum:2016) 138.

<sup>56</sup> Fatih Güzel, "İrmîniye Fatihi Habîb b. Mesleme el-Fihri'nin Hayatı ve Askeri Faaliyetleri", *Türkiye İslâmiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018), 212.

<sup>57</sup> İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk*, 12/74.

<sup>58</sup> İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk*, 12/73, 74; Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 46, 47.

<sup>59</sup> İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/323.

<sup>60</sup> İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk*, 12/74.

<sup>61</sup> Güzel, "İrmîniye Fatihi Habîb", 211.

## 5. Hz. Osman Döneminde Habîb b. Mesleme'nin Faaliyetleri

Hz. Osman, halife olarak seçilip kendisine biat edildikten sonra fetih hareketlerini hız kesmeden devam ettirdi.

Şam valisi Muâviye, H 26 (647) Hz. Osman'ın emriyle Habîb b. Mesleme'yi Şam askerlerinden oluşan bir orduyla Azerbaycan bölgesinde savaşı birliğlere destek kuvvet olarak gönderdi.<sup>62</sup> Bu dönemde Habîb, genellikle İrmîniye bölgesinde fetih faaliyetlerinde bulunmuştur.

### 5.1. İrmîniye Fetihleri

Müslüman tarihçilerin ifade ettiği İrmîniye bölgesi, sadece Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı yerlerden ziyade, Doğu Anadolu'yu ve Güney Kafkasya'yı da kapsayan geniş bir coğrafyayı içine almaktadır.<sup>63</sup>

Ebü'l-Ferec'in verdiği bilgiye göre Muâviye, 647 yılında Habîb b. Mesleme ile beraber bir orduyu İrmîniye üzerine göndermiştir. Habîb'in burada fena bir adam olarak tanımlanmış olması onun Bizans tarafından sevilmeyen ve korkulan biri olduğunu göstermektedir. Ebü'l-Ferec, Habîb'in buralarda fetihler yaptığını, diğer kaynaklarda bahsedilmeyen baskınlar yaptığını ve geri döndüğünü kaydetmektedir.<sup>64</sup>

Bizans İrmîniye bölgesinin merkezi olan Kâlîkalâ<sup>65</sup> (Erzurum) şehri bütün İrmîniye bölgesine hâkim olabilmek için ele geçirilmesi gereken önemli bir merkez olduğu için<sup>66</sup> Habîb, halifenin verdiği görevle ilk olarak burayı fethetmek amacıyla yola çıkmıştır.

Habîb b. Mesleme komutasındaki ordu, Şam ve Cezire halklarından oluşan dört bin atlı ve iki bin yaya olmak üzere altı bin kişiydi. Belazuri'de bu sayı sekiz bin olarak belirtilmektedir.<sup>67</sup> Aldığı emir üzerine Şam'dan yola çıkan Habîb b. Mesleme, Torosların Hades geçidini aşarak Cezire bölgesine ulaştı. Buradan doğu istikametinden ilerleyerek ilk fetih yeri Kâlîkalâ'ya ulaştı.<sup>68</sup>

Habîb, şehri kuşatınca halk şehri savunamayacaklarını düşünerek cizye vermek ya da şehri terk etmek şartıyla barış antlaşması yapmayı talep ettiler. Habîb b. Mesleme, gelen talep üzerine şehri antlaşma yoluyla fethetti. Habîb b. Mesleme, elindeki kuvvetlerle orada yaklaşık iki ay kadar kaldı çünkü elinde cihat için yeterli miktarda kuvvet bulunmuyordu.<sup>69</sup> Habîb, Erzurum'u 646 senesinde fethetmiştir<sup>70</sup>

Habîb, fethettiği kalelere bir uç birliği yerleştirip bir sonraki sefere çıkmaktaydı. Hz Osman, Muâviye'ye mektup yazarak Şam ile el-Cezire halkından cihat ve ganimet isteyen kişileri Habîb b. Mesleme'ye destek olarak göndermesini istedi. Muâviye, ona iki bin kişilik bir destek kuvveti gönderdi. Kâlîkalâ'ya uç birliği olarak Şam'dan gelen bu iki bin kişiyi yerleştirdi. Onlara ikta arazisi verdi ve onları

<sup>62</sup> Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefa*, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1966), 1/430.

<sup>63</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 225.

<sup>64</sup> Georgy Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Târihi*, çev. Ömer Rıza Doğrul, (Ankara: TTK, 1999), 1/180.

<sup>65</sup> Güzel, "İrmîniye Fatih Habîb", 212.

<sup>66</sup> Gürbüz, "Abdurrahman Gazi", 1161.

<sup>67</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 227, 228.

<sup>68</sup> Ali İpek, "Şam'dan Kars'a Fetih Ordusu" *KÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/ (Kars: 2015), 45.

<sup>69</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 574; Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 39; el-Ali, "Habîb b. Mesleme", 36.

<sup>70</sup> M. Streck, "İrmîniye" *İA*, İstanbul: MEB Yay. 1979. 4/317, 318.



paralı asker olarak Kâlîkalâ'da bıraktı.<sup>71</sup> Böylece antlaşma sonucu büyük oranda boşalan şehre Müslümanları yerleştirmiş oldu.

Habîb b. Mesleme, dördüncü İrmîniye bölgesinde yaklaşık sekizbin askerle bulunduğu esnada Müryan'ın, Rum kuvvetlerine destek olarak el-Lân, Ef haz, Semender ve Hazar halklarının da katıldığı seksen bin veya yetmiş bin kişilik bir orduyla kendisine doğru hareket ettiğini öğrendi. Hz. Osman'a yazdığı bir mektupla bu durumu haber verip yardım talebinde bulundu. Halife, Habîb b. Mesleme komutasındaki orduya Selman b. Rebîa ile destek kuvvet gönderdi.<sup>72</sup>

Habîb b. Mesleme'ye Selman b. Rebîa ile gelen takviye kuvvet geç kalınca Müryan, onun yanına kadar gelip Fırat'ın kenarına indi. Düşman kuvvetinin çok yakınlarına kadar geldiğini öğrenince etrafındakilerle bir toplantı yaptı. Ordusundaki komutanlara gece baskını yapmak konusunda istişare ederken hanımı Ümmü Abdullah binti Yezîd bu konuşmayı duydu. Ümmü Abdullah, Habîb'e, "Yarın seninle nerede buluşacağım?" diye sordu. Habîb, hanımına, "Yarın Müryan'ın tahtının cibinliğinin yanında ya da cennette" diyerek karşılık verdi.<sup>73</sup> Ümmü Abdullah, eşi Habîb gibi cesur biri olduğunu burada göstermiştir.

Habîb bu istişarelerden sonra oradan ayrıldı. Daha sonra ordusunda bulunanları savaşa teşvik etmek için şu konuşmayı yaptı. "Şayet onlar ve sizler sabrederseniz sizler Allah'a onlardan daha yakınsınız. Endişelenmez ve sabrederseniz Allah sabredenlerle beraberdir."<sup>74</sup> İstişare neticesinde aldığı karar gereği askerleriyle gece vakti Kırkgözüler (Çipak) ve Hins (Dumlu) arasında,<sup>75</sup> Bizans ordusuna saldırdı ve üzerine gelen düşman askerlerini öldürdü. Müryan'ın tahtının cibinliğine vardığında hanımının kendisinden önce oraya geldiğini gördü. Gösterdiği bu kahramanlıktan dolayı Hanımı Ümmü Abdullah, Araplar arasında kendisi için cibinlik kurulan ilk kadın oldu.<sup>76</sup>

Selman b. Rebîa cepheye ulaştığında Müslümanlar savaşı kazanmış ve Şamlılar çok sayıda ganimet elde etmişti. Burada iki gurup arasında bir ihtilaf ortaya çıkmış daha sonra anlaşmazlık halifenin müdahalesiyle çözüme kavuşmuştur.<sup>77</sup>

Müryan'ın ordusunu gece baskını ile hezimete uğrattıktan sonra Habîb, Kâlîkalâ'ya döndü. Müslümanların, ilk dönem fetihlerinde Anadolu'nun kuzeyinde ulaştıkları en uç nokta olan Kemah kalesi, Habîb b. Mesleme tarafından kuşatıldı. Fakat Kemah Kalesi bu muhasara neticesinde fethedilemedi ve Habîb b. Mesleme, Kâlîkalâ'ya dönmek zorunda kaldı.<sup>78</sup>

Habîb b. Mesleme, Kâlîkalâ'yı bir ordu merkezi olarak kullanıp fetihlerden sonra oraya dönüyor ve bir sonraki seferine yöneliyordu. Habîb oradan hareket ederek Van Gölü havzasında el-Herek ile Deştü'l-Verek arasında bir bölgeye geldi.<sup>79</sup> Bu yerin ismi Merbala veya Mirbâlâ olarak geçmektedir. Ahlât (Hılât) patriği, ödeyeceği vergi ve bazı hediyelerle Habîb b. Mesleme'nin yanına geldi. Habîb b. Mesleme gelen

<sup>71</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 228; Sallâbî, *Hz. Osman*, 226.

<sup>72</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 228.

<sup>73</sup> Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 40.

<sup>74</sup> İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk*, 12: 74.

<sup>75</sup> Gürbüz, "Abdurrahman Gazi", 1165.

<sup>76</sup> Taberî, *Tarih*, 5/248. İbn Kesîr, *İslâm Tarihi*, 7/246.

<sup>77</sup> Habîb b. Mesleme ve Selman b. Rebîa arasında meydana gelen ihtilaflar ile ilgili farklı tarih ve olaylar verilmektedir. İki komutan arasında meydana gelen bu ihtilaflı durum Hazarlar ile yapılan mücadele başlığı altında değerlendirilecektir.

<sup>78</sup> Güzel, "İrmîniye Fatihî", 213.

<sup>79</sup> İpek, "Fetih Ordusu", 46.

elçiyi iyi karşılayıp ona güzel muamelede bulundu, ancak bu hediyeleri kabul etmedi.<sup>80</sup> Habîb, Patrik'in yanında bulunan daha önce İyâz b. Ganm'ın kendilerine vermiş olduğu eman nameyi aynen kabul etti.<sup>81</sup> Daha sonra yoluna devam ederek Ahlât şehrine geldi.

Ahlât şehrinde bir müddet kalan Habîb, Sebaniye bölgesine doğru yola çıktı. Burada yanına gelen Muks şehrinin emiri ile bir antlaşma imzaladı.<sup>82</sup> Daha sonra bir eman name yazıp emire verdi ve onun yanına da bir adamını koyarak onları geri gönderdi.<sup>83</sup>

Habîb, Muks'ta kalıp askerlerini Bâcüneys ve Erciş'in köylerine gönderip oraları fethetmiş ancak sonra yerleşik halkın isteği üzerine köyleri iktâ olarak vermiştir.<sup>84</sup>

Habîb b. Mesleme, Erciş ve civarındaki bölgeleri ele geçirdikten sonra Erdişât'a geldi. Sasun, Müküs, Erciş ve Murat Çayı civarlarında fetihlerde bulunduktan sonra Ararat bölgesine, Artaşat (Artaksata yakınları) üzerinden Debîl'e doğru devam etti.<sup>85</sup> Oradan Kürt Nehri'ni geçip Merc-u Debîl'e gelen Habîb b. Mesleme, İrmîniye'nin merkezi şehri aynı zamanda İran Ermenilerinin merkezi Debîl (Dvin)'i kuşatma hazırlıklarına başladı.<sup>86</sup>

Habîb b. Mesleme, Debîl'in yakınına gelince öncü kuvvet olarak süvarilerini gönderip kendiside şehrin kapılarının önüne kadar geldi. Şehir halkı bu baskı ve kuşatma karşısında kalelerine sığınmak zorunda kaldılar. Habîb b. Mesleme kaledekilerin savunması karşısında, kalenin etrafında mancınıklar kurup kaleye ve şehre taş attırdı. Bu baskıya dayanamayan şehir halkı Habîb b. Mesleme'den eman ve barış istediler. Habîb, onların isteklerini geri çevirmeyerek eman verip antlaşma yaptı. Yapılan antlaşma metnini Habîb b. Mesleme mühürleyip Debîl halkına teslim etti.<sup>87</sup>

Yaptığı antlaşmada Habîb, Mecusi ve Yahudi dininin mensuplarına da değinmiştir. Şehrin bulunduğu stratejik konum nedeniyle Habîb b. Mesleme fetihten sonra Dvîn'e bir karargâh kurmuştur.<sup>88</sup>

Habîb b. Mesleme, Ermenilerin merkezi şehri Debîl'i antlaşma yoluyla aldıktan sonra çevre bölgelere emniyeti sağlamak amacıyla birlikler gönderdi. Süvariler ilk olarak Debîl yakınlarında bulunan Curna<sup>89</sup>(Garni)<sup>90</sup>'yı ele geçirdiler. Curna'dan devam eden süvariler Eşüş, Zatu'l-Lücm (Gemliler), el-Cebelu'l-Kunte ve Vâdî'l-Ahrar'a kadar ilerleyip Rumlara yaptıkları ani baskınlarla Debîl'in çevresindeki bütün köyleri ele geçirdiler.<sup>91</sup>

Habîb b. Mesleme, İrmîniye bölgesinde fetihlerini sürdürürken bazı önemli geçiş noktalarına garnizonlar yerleştirdi. Alagöz Dağı eteklerinde bulunan Aruc (Aşoş-Eşüş) bu garnizonlardan biridir. Müslümanlar arasında Aruc'a karargâh kuran ilk komutan Habîb b. Mesleme olmuştur. Ermeni kaynakları Habîb b. Mesleme'nin Aruc'a yerleştiğini ve İslâm hâkimiyetini bölgede sağlamaya çalıştığını

<sup>80</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 230.

<sup>81</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 574; Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 41.

<sup>82</sup> Yâkut, *Mu'cemü'l-Buldân*, 5: 180.

<sup>83</sup> Güzel, "İrmîniye Fatihî Habîb", 213.

<sup>84</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 230.

<sup>85</sup> İpek, "Fetih Ordusu", 46.

<sup>86</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/574; Yâkut, *Mu'cemü'l-Buldân*, 2/438.

<sup>87</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/574; Yâkut, *Mu'cemü'l-Buldân*, 2/439.

<sup>88</sup> Nebi Gümüş, "İslâm Tarihi Kaynaklarında Ermeniler" *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 1/211, 212.

<sup>89</sup> Yâkut, *Mu'cemü'l-Buldân*, 2/129.

<sup>90</sup> Ali İpek - Ercan Cengiz, "Müslümanların Aras Boylarının Fetihlerinde Önemli Bir Karargâh Aruc", *KÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2016), 24.

<sup>91</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/574.

belirtirler. Habîb b. Mesleme Aruc'tan gönderdiği birliklerle Arpaçay Havzası ve Kars Çayı boylarını hâkimiyeti altına aldı.<sup>92</sup>

Debîl'den sonra Habîb, en-Neşeva (Nahcivan)'ya geldi.<sup>93</sup> Errân üzerine giden Müslüman akınları, buraya doğudan değil de güney batıdan, Nahcivan üzerinden ilerlediler. Habîb b. Mesleme Nahcivan'ı ele geçirdikten sonra oranın halkı ile bir antlaşma yaptı ve onlara bir ferman verdi.<sup>94</sup> Nahcivan'ın Habîb b. Mesleme tarafından tek başına değil, Selman b. Rebîa ile beraber fethedildiği başka bir kaynakta belirtilmektedir.<sup>95</sup>

Habîb b. Mesleme, fetihlerine devam edip Siracu't-tayr ve Bağravend'e birlikler gönderdi. Bu bölgenin patriği, Habîb b. Mesleme'ye gelerek bazı vergiler ödemek üzere antlaşma teklif etti. Habîb, gelen patrikle, belirli miktarda vergi ödemeleri, Müslümanları misafir etmeleri ve düşman saldırılarına karşı kendilerine yardım etmeleri şartıyla antlaşma yaptı. Yine Büsfürrecân bölgesinin patriği de gelip bütün ülkesinin ödeyeceği vergiye ek olarak kendi ülkesi ile birlikte Hasâyılta ve Efâriste toprakları içinde Habîb b. Mesleme ile antlaşma yaptı.<sup>96</sup> Habîb, buralarda yaptığı fetihler ve antlaşmalarla Müslümanlar için bir tampon bölge oluşturdu. Böylece Ermenilerin ve Gürcülerin bir araya gelip Bizans ile irtibata geçmesine mani oldu.

## 5.2. Gürcistan Fetihleri

İslâm hâkimiyeti açısından önem arz eden bu bölgeler Kafkas fetihleri için önemlidir. Kafkas tarafına hareket eden Habîb b. Mesleme, Aşoş (Arpaçay kenarlarında Akbaba)'a vardı. Bazı kaynaklarda buralardan bahsedilmeden Şirak'a indiği nakledilir<sup>97</sup>.

Habîb b. Mesleme, buradan Cürzân tarafına ilerleyerek Errân'dan sonraki belde olan ve Debîl'e on altı fersah uzaklıktaki Nahcivan ile Gence arasındaki dağlık bölge Sîsecân'a kadar geldi.<sup>98</sup> Müslümanlar, Sîsecân halkının ciddi mukavemeti ile karşı karşıya kaldılar. Habîb ve arkadaşlarının savaş tecrübesi düşmanın savunmasını kırıp onları hezimete uğrattı. Habîb, burası ile beraber Vays beldesine de hâkim oldu. Sîsecân kalesinde bulunanlar vergi vermek üzere Habîb ile antlaşma yaptılar.<sup>99</sup>

Debîl civarında bulunan, Sirvan, Maskat ve Şaberan beldeleri savaş yapılmaksızın fethedilen yerler içerisinde<sup>100</sup> Bu bölgelerin fethini tamamlayan Habîb b. Mesleme ve birlikleri Cürzan üzerinden Tiflis'e doğru harekete geçti.

Habîb b. Mesleme ve askerleri, Zatu'l-Lücm'a geldiğinde dinlenmek ve hayvanlarını beslemek üzere atlarının eyerlerini ve (gemlerini) çıkardıkları bir bölgeye vardılar. Burada Müslümanlar önce baskına uğrayıp dağıldıktan sonra düşmanı mağlup etmişlerdir.<sup>101</sup>

Yolda karşılaştıkları bu sıkıntılı durumu atlatan Habîb b. Mesleme ve ordusu Cürzan'a ulaştı. Burada Habîb'in yanına Cürzan patriğinin (Kral) elçisi Nikolas Teopilas<sup>102</sup>gelip halkın ve patriğin

<sup>92</sup> İpek, Cengiz, "Aruc", 21, 22, 23, 24.

<sup>93</sup> Yâkut, *Mu'cemü'l-Buldân*, 4/286, 287.

<sup>94</sup> Ziya Bünyadov, VII.-IX. Asırlarda Azerbaycan, çev. Cabbar Cabbarov, Hasan Alizade, (Bakü: Şark-Garb Yayınları, 2007), 94, 99.

<sup>95</sup> Reşad Aziz Oğlu Mustafa, "Tiflis Emirliği" (Doktora Tezi, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, 2013), 44.

<sup>96</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/574.

<sup>97</sup> İpek, "Fetih Ordusu", 48.

<sup>98</sup> Yâkut, *Mu'cemü'l-Buldân*, 3/297.

<sup>99</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/574; Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 41.

<sup>100</sup> Cahit Külekçi, *İslâm Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri*, (İstanbul: Dün Bugün Yayınları, 2012), 183.

<sup>101</sup> İskender, *Fütûhat*, 43.

<sup>102</sup> İskender, *Fütûhat*, 43.

gönderdiği mektubu ona verdi. Elçi, Habîb'den kendilerine bir antlaşma ve eman name vermesini istedi. Habîb, gelen elçiye patrik ve halkına ulaştırmak üzere bir antlaşma metni yazdı.<sup>103</sup>

Gürcü yöneticinin elçi gönderip barış istemesinin sebebi olarak gelen orduya mukavemet edemeyeceklerini düşünmeleri olduğu değerlendirilmektedir. Karşı koyarlarsa halkın zarar göreceğine ve bu durumun lehlerine olmayacağına karar vermişlerdir.<sup>104</sup>

Habîb b. Mesleme, Cürzan'dan sonra oraya bağlı bir yer olan Tiflis yönüne doğru hareket etti. Habîb b. Mesleme, Tiflis yakınlarına gelince halk onunla barış antlaşması yapmak istedi. Habîb'e gelen elçi yönetici vasfı olan biri değil, daha çok dini unvanı olan bir kişidir.<sup>105</sup> İrmîniye bölgesinde yapılan fetihlerde gelen bütün elçilerin İslâm Tarihi kaynaklarında Patrik olarak ifade edilmesi onların dini bir kişilikten ziyade yönetici vasfı olan kişiler olması gerekir. Bu unvan Roma döneminden kalmadır ve halkın yöneticilerini ifade etmektedir. Dolayısıyla gelen elçi siyasi lider, Kartli Eristavi olma ihtimali yüksektir.<sup>106</sup> Habîb Tiflis halkına elçi vasıtasıyla bir antlaşma metni yazdı.<sup>107</sup>

Habîb b. Mesleme, bu eman nameyi ve İslâm dinini anlatmak için de Abdurrahman b. Cez' es-Sülemî'yi beraberinde bir mektupla Tiflis halkına gönderdi. Mektupta Abdurrahman'ı Kur'an ehli ve âlim biri olarak tanıtmaktaydı. Abdurrahman'ınTiflis'te yaptığı tebliğ faaliyetleri neticesinde çok sayıda Gürcü Müslüman oldu. Daha sonra ki dönemde ise Müslümanların sayısı hızla çoğalmaya devam etmiştir.<sup>108</sup> Ayrıca Habîb'in kendisine verilen hediyeleri de hesaplayıp cizyeden düşmesi halkın İslâm'a olan ön yargılarını kırmış ve meylini arttırmıştır.<sup>109</sup> Bu antlaşma Cürzan halkı ile yapılan antlaşma ile benzerlikler göstermektedir ve bir nevi devamı niteliğindedir.<sup>110</sup>

Müslümanlar, Tiflis halkıyla yaptığı bu antlaşmalarla Gürcüleri düşman saldırısına karşı korumayı taahhüt etmiş oldular. Onlara dinlerini yaşama özgürlüğü verip kiliselerine, manastırlarına arazilerine ve evlerine dokunulmayacağı hususunda garanti verdiler. Ayrıca onların Kur'an'ın ifadesiyle Ehl-i Kitap olduklarını söyleyip dini bir delil sunmuşlardır. Müslümanlar, antlaşma metninde cizyeyi de çok düşük tutarak halkın İslâm dinine olan bakışını yumuşatmışlardır.<sup>111</sup>

Tiflis'in fethinden sonra Habîb b. Mesleme, Gürcistan'ın iç kısımları, uç bölgeleri ve Kafkasların ilerisine doğru hareket etti. Bu bölgelerdeki fetihler sadece Belâzürî'de zikredilmektedir. İlk olarak Doğu Gürcistan'ın kuzeyinde bulunan Kesfebis, daha sonra sırasıyla, Cavaheti olarak da bilinen Cevârih, Kisâl (Kazak), Hunân, Semsehî, el-Cerdman ve Küstescî'yi fethetti.

Habîb b. Mesleme'nin, fetihlerinin devamında Şavşat'ı da Müslümanların hâkimiyeti altına aldığı nakledilmektedir.<sup>112</sup>

<sup>103</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 232; İbnu'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/575.

<sup>104</sup> Nebi Gümüş, *İlk Dönem İslâm-Gürcü İlişkileri*, (Rize: Karadeniz Basın Yayın, 2007), 55.

<sup>105</sup> Mustafa, "Tiflis Emirliği" 45.

<sup>106</sup> Gümüş, *İslâm Gürcü İlişkileri*, 56.

<sup>107</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 232, 233; Ebû U'beyd Kasım b. Sellâm, *Kitâbu'l-Emvâl*, thk. Dr. Muhammed A'mmâre, (Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1989-1409), 296, 297.

<sup>108</sup> Nebi Gümüş - Taniel Nakaidze, "Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslâm Algıları", *Gürcistan'da İslâm Algısı*, ed. Cengiz Batuk, Hasan Atsız, (Samsun: Canik Belediyesi, 2011), 2/132.

<sup>109</sup> Nebi Gümüş, "XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2000), 31.

<sup>110</sup> Gümüş, *İslâm Gürcü İlişkileri*, 73.

<sup>111</sup> İskender, *Fütûhat*, 55.

<sup>112</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 233.

Kaheti bölgesinde, Kür Nehri'nin kuzeyinde, Lori muntakasında bulunan Bâzelî'ti ve yukarıda zikredilen bölgeleri antlaşma yoluyla fethetti. Bölge halklarıyla yapılan antlaşmaya göre, onların kanları akıtılmayacak, mabetleri duvarları (kaleleri) aynen korunacak ve onlar da buna karşılık toprakları için vergi vereceklerdir.<sup>113</sup> Buraların idaresi aynı yönetime bağlı olduğu için Habîb b. Mesleme hepsi ile aynı antlaşmayı imzalamıştır.<sup>114</sup>

Habîb, daha sonra, Tayk ve Şavşat arasında bulunan Kalercit, Seryâlit (Tiryalet), Hâhîit (Kahit), Hûhit, Ardahan (Ertahal-Ardahal) ve Babu'l-Lâl (Babu'l-Lâl)ahalisi ile antlaşma yaparak fethetmiş oldu. Bu yerleşim bölgelerinden sonra Habîb, Samsiye memleketinden sonra gelen, Tiflis liman şehri ile Babu'l-Lân kalesi arasında yer alan Sennâriyye ve Gürcistan'ın Kaheti bölgesinin kuzeyindeki Dağıstan'da yer alan Dûdaniyye'de bulunan halk ile vergi ödemeleri şartıyla antlaşma yaptı.<sup>115</sup>

Habîb b. Mesleme'nin fethettiği yerlerden biri de Girdiman'dır. Girdiman, hiçbir zaman Gürcülerin hâkimiyeti altına girmemiş ve her zaman Mehranilerin asıl kalesi olmuştur.<sup>116</sup>

Tiflis'in fethinden sonra Habîb'in daha önce fethettiği bazı şehirlere yerleştirdiği garnizonlardan birini de buraya yerleştirdi. Bu şekilde emniyeti sağlanan Tiflis'e Abbâsî halifesi Mütevekkil dönemine kadar Müslümanlar yerleştirilmiştir. Bu iskânların o bölgede İslâm dinin yaygınlaşmasında önemli katkısı olmuştur. Habîb, Tiflis'in yanı sıra Gürcistan'ın doğusunda da Müslümanların hâkimiyetini sağladı.<sup>117</sup>

Tiflis ve çevre şehirlerin fethini tamamlayan Habîb, ordusunun bir kısmını Selman b. Rebia ile beraber Erran'a gönderdi. Selman ve Habîb'in askerleri ilk olarak Beylekan'a gelip oranın halkı ile antlaşma yaptı. Sonra Habîb b. Mesleme Berza'a şehrine yönelip ordusunu Sürsür Nehri'nin kenarında bir araya topladı. Habîb, uzun süre direnen Berza'a halkı ile Beylekan anlaşması üzerine sulh yaptı ve şehre girdi. Buradan Selman b. Rebîa'nın gönderdiği atlılarla birlikte Resâitîk ve er-Rân şehirlerini fethettiler. Birliklerini Şemkir üzerine gönderip orayıda fethetti.<sup>118</sup>

İrmîniyeve Gürcistan fetihlerini tamamlayan Habîb b. Mesleme, bu durumu Hz Osman'a bir mektupla bildirdi. Hz Osman, Habîb'i önce İrmîniye'ye vali tayin etmeyi düşündü, fakat sonra onu hızlı hareket etmesi ve tecrübesinden dolayı Cezîre bölgesine savaşmak üzere göndermeye karar verdi.<sup>119</sup> Habîb, Hz. Osman'ın emri gereği Humus'a geldi.<sup>120</sup>

Habîb b. Mesleme, İrmîniye ve Gürcistan bölgelerinde fetihlerde bulunurken Selman b. Rebia, Erran ve Azerbaycan taraflarına Hz. Osman'ın emriyle yöneldi. Hazarların yoğun baskısı altında kalan Selman b. Rebia, Hz. Osman'dan yardım istedi. Hz. Osman kısa bir süre önce o bölgede önemli fetihlerde bulunan Habîb b. Mesleme'yi Şamlılardan oluşan bir orduyla yardıma gönderdi. Habîb, Selman'ın yanına gelince ordu komutanlığı konusunda anlaşmazlığa düştüler.<sup>121</sup>

<sup>113</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 233; İskender, *Fütûhat*, 53, 54.

<sup>114</sup> Mustafa, "Tiflis Emirliği", 46.

<sup>115</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 233; İskender, *Fütûhat*, 53, 54.

<sup>116</sup> Mustafa, "Tiflis Emirliği", 46, 47.

<sup>117</sup> Gümüş, *Osmanlı Gürcistan İlişkileri*, 31.

<sup>118</sup> Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 42.

<sup>119</sup> Ali Muhammed Muhammed Sallâbî, *Hiz. Osman Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Ayhan Ak, (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2015), 180.253.

<sup>120</sup> el-Ali, "Habîb b. Mesleme", 36.

<sup>121</sup> Taberî, *Tarih*, 5/311.

Habîb ile Selman'ın arasında ganimet veya komutanlık konusunda anlaşmazlık çıktığına dair farklı rivayetler mevcuttur. Hatta bu konu daha öncede ganimet konusunda ihtilaf çıktığı şeklinde belirtilmişti. Bu durumun, Kûfeliler ile Şamlılar arasındaki ilk ihtilaf olduğu nakledilmektedir.<sup>122</sup> Kûfelilerin bu tehdidi karşısında iş ciddi bir hal alınca Habîb geri çağrılarak olay büyümeden sonlandırılmıştır.

Habîb b. Mesleme'nin fethettiği yerlerden biri de Malatya'dır. Yapılan bu son fetihle İrmîniye bölgesinin önemli merkezleri, Tiflis, Erzurum ve Malatya Müslümanların hâkimiyeti altına girmiş oldu.<sup>123</sup>

Hz. Osman, asiler tarafından kuşatılınca çevre şehirlerdeki valilerden yardım istedi.<sup>124</sup> Muâviye, Hz. Osman'ın yardım isteğini belirten mektubunu alınca Kınnesrîn'e vali olarak atadığı, ancak henüz oraya gitmemiş olan<sup>125</sup> Habîb b. Mesleme'yi yanına çağırdı. Onlara yaptığı konuşmadan sonra Muâviye, Yezîd ile beraber bin kişilik bir süvari birliği gönderdi. Yezîd önden hızlıca gidip Hayber yakınlarına gelince Hz. Osman'ın şehit edildiğini öğrendi.<sup>126</sup>

Vâdi'l-Kurâ'da (Busra)<sup>127</sup> Hz. Osman'a yardım için bekleyen Habîb b. Mesleme komutasındaki süvari birliği halifenin ölüm haberini aldı.<sup>128</sup> Numan b. Beşîr Şam yolunda elinde Hz. Osman'ın kanlı gömleğiyle ve Nâile'nin kesilmiş parmaklarıyla Habîb'in bulunduğu yere geldi. Habîb, onları Muâviye'nin yanına gönderip bir müddet ondan haber bekledi. Daha sonra da Muâviye'nin emri ile Dimaşk'a geri döndü.<sup>129</sup>

## 6. Hz. Ali Döneminde Habîb b. Mesleme

Hz Ali halife olunca son iki halifenin Şam valisi olan Muâviye'yi azledip yerine Abdullah b. Ömer'i tayin etmek istedi, ancak İbn Ömer bu görevi kabul edemeyeceğini Hz. Ali'ye bildirdi. Bunun üzerine Şam'a Süheyl b. Huneyf'i vali olarak gönderdi. Şam'a gitmek üzere yola çıkan Süheyl'i yolda Habîb b. Mesleme süvarileri ile karşıladı ve ona şöyle dedi: "Eğer seni Hz. Osman gönderdiyse, hoş geldin, eğer başkası gönderdiyse, geri dön." Bunun üzerine Süheyl, Şam'a gidemediği için geri dönmek zorunda kaldı.<sup>130</sup>

Muâviye Hz. Ali'ye biat etmeyince halife ordusuyla yola çıktı diğer taraftan gelen Muâviye kuvvetleriyle Sıffîn'de karargâh kurdular. İki gurup arasında elçiler gidip geldi. İlk heyet Hz. Ali tarafından geldi ve bir netice alınamadan geri döndüler.<sup>131</sup>

Hz. Ali tarafından gelenler geri dönünce Muâviye, Hz. Ali'ye Habîb b. Mesleme el-Fihri, Şurahbil b. Sımt ve Ma'an b. Yezîd el- Ahnas'ı görüşmeler yapmak üzere gönderdi. Heyet Hz. Ali'nin yanına geldiğinde Habîb b. Mesleme, Allah'a hamd ve senada bulunduktan sonra bir konuşma yaptı.<sup>132</sup>

<sup>122</sup> Taberî, *Tarih*, 5/308; İbn Abdî'l-Berr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Âsım en-Nümerî el- Kurtubî, *el-İstiâ' b fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, nşr. Ali Muhammed el-Becavî, (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992, 1412) 1/320; İbn Kesîr, *İslâm Tarihi*, 3/3.

<sup>123</sup> Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 216; Külekçi, *Ermeniler*, 186, 187.

<sup>124</sup> İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/29, 30; İbn Kesîr, *İslâm Tarihi*, 7/307; Taberî, *Tarih*, 5/360.

<sup>125</sup> Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 44.

<sup>126</sup> Zehebî, *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtî'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, (Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1993), 6/153; İnbu'l-Cevzî, Ebû Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *el- Muntazam fi Taihi'l-Mülûk ve'l-Umem*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993-1423), 5/76, 77.

<sup>127</sup> Abû'l-Farac, *Tarih*, 1/182.

<sup>128</sup> İbn Kesîr, *İslâm Tarihi*, 7/325.

<sup>129</sup> İbnü'l-Cevzî, Ebû *el-Muntazam*, 77; Zehebî, *Tarih*, 6/154.

<sup>130</sup> Ali Muhammed Sallâbî, *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali, Hayatı, Şahsiyeti ve Yaşadığı Çağ*, trc. Şerafettin Şenaslan, (İstanbul: Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, 2008) 608.

<sup>131</sup> İbn Kesîr, *İslâm Tarihi*, 7/416.

<sup>132</sup> Taberî, *Tarih*, 5/618, 619; İbn Kesîr, *İslâm Tarihi*, 7/418; İbn A'sem el-Kûfî, *Kitabu'l- Fütûh*, thk. Ali Şîrî, (Beyrut: Dâru'l-Ezvâ, 1991-1411), 3-4/22.

Karşılıklı yapılan uzun konuşmalardan sonra Habîb ve yanındaki iki elçi Hz. Ali'ye "Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğüne şahadet eder misin?" diye sordular. Hz. Ali, "Ben onun zalim ya da mazlum olarak öldürüldüğünü söyleyemem" diyerek cevap verdi. Onlar da son olarak, "Biz, Hz. Osman'ın zulmen öldürüldüğünü itiraf etmeyen kimselerden uzağız" dediler ve oradan ayrıldılar.

Habîb b. Mesleme'nin, Muâviye tarafından elçi olarak görevlendirilmesi Muâviye'nin ona olan güveninin üst seviye olduğunu göstermektedir.

Muâviye, içinde Şamlıların olmadığı ikinci bir elçi heyetini Hz. Ali'ye gönderdi. Bu heyetin içinde Habîb b. Mesleme de vardı.<sup>133</sup> Yapılan görüşmeler neticesinde bu antlaşma çabaları da sonuçsuz kalmış oldu.

Sıffîn'de ilk çarpışmalarda Habîb b. Mesleme ön saflarda yer almıştır.<sup>134</sup> Çarşamba günü iki tarafta ertesi gün için ordularını meydan savaşına göre merkez, sağ kanat ve sol kanat şeklinde düzene koydular. Muâviye tarafında sol kuvvetlerin başına Habîb b. Mesleme el-Fihri<sup>135</sup> bulunmaktaydı.

İbn Kesîr, İbn Kelbî'den yaptığı rivayette daha da farklı bir komuta kademesi vermiştir. Ona göre Habîb b. Mesleme sağ kanatta bulunmaktadır.<sup>136</sup> Bunun dışındaki diğer nakillerin hepsinde Habîb b. Mesleme sol kanadın komutanı olarak bulunmaktadır.

Hz. Ali'nin sağ kanat komutanı Abdullah b. Büdeyl, Muâviye'nin sol kanadında bulunan Habîb b. Mesleme'nin üzerine yürüyerek onları geri doğru püskürtmeyi başardı. Habîb b. Mesleme benzeri görülmemiş bir kahramanlık göstermesine rağmen Iraklıların ilerleyişini durduramadı.<sup>137</sup>

İki taraf arasında Kur'an'ın hükmünün geçerli olası görüşü ortaya çıkınca kılıçlar geri çekildi ve iki tarafın önde gelen akıllı kişilerinin bir araya gelip vereceği karar beklendi. İki taraf Allah'ın kitabına göre hüküm vermek üzere yemin edip Kûfe ve Şam arasında bir araya gelme kararı aldılar.<sup>138</sup> Bu belgede Habîb b. Mesleme'nin de imzası vardır.<sup>139</sup>

Sıffîn savaşından yaklaşık altı ay sonra Ramazan ayında, Dûmetü'l-Cendel beldesinde bulunan Ezruh köyünde<sup>140</sup> bir araya gelen hakem heyetinde Muâviye tarafından gelen şahitler arasında Habîb b. Mesleme de bulunmaktaydı.<sup>141</sup> İslâm tarihinde önemli dönüm noktalarından biri olan bu hakem heyetinde Habîb b. Mesleme'nin bulunması dikkat çekicidir. Habîb, genelde Muâviye'nin yanında olan ve onun istişare ettiği kişilerden biridir. Burada da Muâviye'yi temsilen gözlemci olarak bulunarak önemli bir görev ifa etti. Çünkü heyetin vereceği kararlar Müslümanların yönetiminde doğrudan etkisi olacaktı.

Hakem Olayı neticelenince iki taraf kendi bölgelerinde çalışmalara başladı. Irak halkı Hz. Ali'ye biat konusunda ihtilafa düşüp kendi aralarında ayrılığa düştüler, Şamlılar ise Muâviye'ye halife olarak biat ettiler. Muâviye, Mısır ile ilgili fikirlerini öğrenmek için istişare heyetini topladı. Heyette, Amr b. el-Âs,

<sup>133</sup> İbn A'sem, *Fütûh*, 3-4/168, 169.

<sup>134</sup> Taberî, *Tarih*, 5/625; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/151, 152.

<sup>135</sup> Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, 550.

<sup>136</sup> İbn Kesîr, *İslâm Tarihi*, 7/422.

<sup>137</sup> Sallâbî, *Hz. Ali*, 618, 619.

<sup>138</sup> Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, 1/564.

<sup>139</sup> Güzel, "İrmîniye Fatihî Habîb", 218.

<sup>140</sup> Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, 1/569.

<sup>141</sup> Taberî, *Tarih*, 5/666, 567; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/175, 176; İbn Kesîr, *İslâm Tarihi*, 7/446.

Habîb b. Meslemeve diğer bazı kişiler bulunmaktaydı.<sup>142</sup> Muâviye'nin hakem heyetinin kararından sonra yönetim alanıyla ilgili önemli bir toplantı yapmış ve burada Habîb b. Mesleme de bulunmuştur.

Sıffîn'den sonra Habîb b. Mesleme ile Hasan b. Ali arasında bir konuşmanın geçtiği nakledilmektedir. Bu diyalogu kimin yönettiği Hasan b. Ali'nin mi yoksa Şurahbil'in oğlu mu? Bu konuda ittifak olunan net bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Hz. Hasan ile Habîb böyle karışık ve iç çekişmenin olduğu bir dönemde nerede ve ne zaman karşılaştılar, buda cevapsız bir soru olarak karşımızda durmaktadır.<sup>143</sup>

## 7. Muâviye b. Ebî Süfyân Döneminde Habîb b. Mesleme

Muâviye, halife olduktan sonra hilafet merkezi Şam'a taşındı. En önemli sorunlardan biri İrmîniye bölgesinin idaresi olarak öne çıkmaktaydı. Buraya atanacak valinin, İrmîniye coğrafyasını tanıyan, bölgedeki prenslikler arasındaki çekişmelerden haberdar olan ve aynı zamanda oradaki halkın doğal müttefiki Bizans hakkında da yeterince malumata sahip birisi olması gerekiyordu.<sup>144</sup> Bütün savaşlarında Muâviye'nin yanında olan, istişare heyetinde bulunan ve Habîbü'r-Rûm lakaplı Habîb b. Mesleme'yi İrmîniye valisi olarak görevlendirdi.<sup>145</sup> Habîb b. Mesleme 661 yılında Ermenistan'ı tekrar denetim altına almıştır.<sup>146</sup> Ayrıca Azerbaycan da onun sorumluluğu altındaydı. İrmîniye valisi olarak Kâlîkalâ'da bulunan Habîb b. Mesleme, bilgi ve tecrübesiyle kısa zamanda bölgede istikrarı sağlamış ve bölge halkını denetimi altına almıştır.

Muâviye, Kafkaslara gönderdiği Habîb b. Mesleme Cürzan'da bulunduğu esnada halkın antlaşmayı bozduğu haberini aldı. Muâviye, Habîb'i el-Bâb'a emir olarak görevlendirmişti. Habîb, silahlı mücadele ve yazışmalar neticesinde isyan edenlerle tekrar antlaşma yaptı.<sup>147</sup>

Taberî'de geçen bir bilgiye göre Muâviye döneminde İrmîniye halkının isyan ettiği ve Habîb b. Mesleme'nin o dönemde el-Bâb'da vali olarak bulunduğu nakledilmektedir. İsyan haberini aldığı anda Cürzan'da bulunmaktadır. Tiflis halkına ve çevrede bulunan dağlık bölgelere mektuplar yazdı. Habîb, antlaşana kadar onlarla savaşma kararlılığını sürdürdü. İki taraf arasındaki yazışmalardan sonra Habîb öncekinin benzeri bir antlaşma metni yazdı.<sup>148</sup>

Muâviye H 41 yılında halifelik görevini üzerine aldıktan yaklaşık bir sene sonra Habîb b. Mesleme vefat ettiği için bu dönemdeki faaliyetleri hakkında fazla bilgi mevcut değildir.

## 8. Habîb b. Mesleme'nin Vefatı

Muâviye, tarafından H 41 senesinde İrmîniye valisi olarak görevlendirilen Habîb b. Mesleme, bu görevini vefatına yakın bir zamanda yerine getirmiştir. Habîb b. Mesleme'nin vefat tarihi hakkında olduğu gibi vefat ettiği yer konusunda da farklı bilgiler vardır. Habîb b. Mesleme'nin İrmîniye'de Sümeysât (Samsat) yakınlarında vefat ettiği ve yaşının elliye gelmediği bunlardan biridir.<sup>149</sup> Diğer bir

<sup>142</sup> Taberî, *Tarih*, 6/9, 10; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/209, 210; İbn Haldun, Ebû Zeyd Velîyuddin el-Hadramî el-İşbîlî, *Divânü'l-Mubtedei ve'l-Haber fî Târihi'l-Arab ve'l-Berberi*, thk. Halîl Şehâde, (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988/1408) 2/241, 242.

<sup>143</sup> Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 49.

<sup>144</sup> Gürbüz, "Abdurrahman Gazi", 1162.

<sup>145</sup> İbn Asâkir. *Târih-u Medînet-i Dimaşk* 12/68; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/323.

<sup>146</sup> Valter E. Kaegi, *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*, çev. Mehmet Özey, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000), 281.

<sup>147</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/526.

<sup>148</sup> Taberî, *Tarih*, 5/150; Mustafa, "Tiflis Emirliği" 50.

<sup>149</sup> İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/273; Beğavî, *Mu'cem*, 2/119; Belâzürî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 11/57; İbn Asâkir. *Târih-u Medînet-i Dimaşk* 12/80; İbn Abdî'l-Berr, *el-İstiâb*, 1/321; Zehebî, *Târihu'l-İslâm* 4/9.



rivayette ise Şam ve Dimaşk'ta daha elli yaşına gelmeden vefat ettiği nakledilmektedir.<sup>150</sup> İbn Asâkir'in, Ali b. Abdullah et-Temimî'den yaptığı nakilde İrmîniye'de H 45 senesinde elli yaşına gelmeden vefat ettiğini söylemektedir.<sup>151</sup> Aynı eserde el-Heysen b. Adiy'den nakille H 41 senesinde vefat edenler arasında Habîb b. Mesleme'nin adını vermekte ve Medâinî'nin de bu görüşte olduğunu söylemektedir. Halebî, Habîb b. Mesleme'nin H 42 veya 44 yılında İrmîniye bölgesinde vali olarak bulunduğu dönemde vefat ettiğini nakletmektedir.<sup>152</sup> Osman Gürbüz makalesinde yaptığı değerlendirme neticesinde İbn Asâkir'in Tarih-u Dimaşk'ta geçen dördüncü İrmîniye'de vefat ettiği bilgisine atıfla Kâlikâlâ (Erzurum)'da vefat etmiş olabileceğini söylemektedir.<sup>153</sup> Mahmûd Şit Hattâb, Habîb b. Mesleme ile ilgili yazdığı makalede vefat tarihini H 42, yaşının ise elli dört olduğunu söylemektedir.<sup>154</sup> Lammens, vefat tarihini 670, vefat ettiği yaşı ise elli beş olarak vermektedir.<sup>155</sup>

Habîb b. Mesleme'nin vefat tarihi ve yeri ile ilgili bilgiler incelendiğinde çoğunluğun görüşü İrmîniye bölgesinde vefat ettiği yönündedir. Habîb b. Mesleme'nin vefat tarihi ve yaşı ile ilgili rivayetlerin çoğunda H 42 senesinde ve elli yaşına gelmeden öldüğü nakledilse de Mahmûd Şit Hattâb'ın elli dört yaşında vefat ettiğine dair değerlendirmesi daha doğrudur.

Habîb b. Mesleme'nin vefatına sebep olan hastalığın, hamama gidip uzun süre kalmasından dolayı ortaya çıkan zâtürre olduğu nakledilmektedir.<sup>156</sup> Veya aynı sebebe bağlı olarak solunum sistemine bağlı bir hastalıktan dolayı vefat etmiştir. Vefat ettiği yaş göz önüne alındığında ömrü kısa, ancak yaptığı büyük ve önemli işleri ömründen daha fazlaydı. Dünyadaki ömrü çok uzun olmasa da yaptığı hizmetler kalıcı oldu.<sup>157</sup>

Habîb b. Mesleme vefat ettiğinde cenaze namazını Mervan b. Hakem kıldırmıştır.<sup>158</sup> Namaza katılanlar hakkında pek fazla bir bilgi bulunmamaktadır. İbn Asâkir kitabında Vâkîdî'den şöyle bir bilgi nakletmektedir. Habîb b. Mesleme ve Amr b. el-Âs aynı senede vefat ettiler. Muâviye, İbnetu Kurza ve diğer hanımlarına şöyle dedi: "Allah Teâlâ bana iki adamı yardımcı olarak vermişti. Onlardan biri hükümdar gibi davranmamı istiyor diğer yani Habîb ise Hz. Ömer ve Hz. Ebû Bekir gibi sünnete uygun davranmamı istiyordu." Her ikisinin ölümü üzerine secde ettiğinde de aynı şeyi söylemişti. Muâviye, Habîb ve Amr'ın arasında kaldığını onların ölümüyle bu durumdan kurtulduğunu söylemiştir.<sup>159</sup>

Gençliğinin ilk yıllarından itibaren savaş meydanlarında olan en zor bölgelerde komutanlık ve valilik yapan Habîbb. Mesleme, ölüm anına kadar İslâm'ın sancağını en uç bölgelere ulaştırdı. Yaptığı fetihlerle Müslümanların kalbinde ve tarihinde önemli bir yer edinmiş oldu.

## 9. Habîb b. Mesleme'nin Kişiliği

<sup>150</sup> İsbahânî, Ebû Nua'ym Ahmed b. Abdullah b. İshak b. Musa b. Mehran, *Ma'rifeti's-Sahabe*, nşr. Â'dil b. Yûsuf el-A'zzâzî. (Riyad: Daru'l-Vatan Linneşr, 1998-1419), 2/820; İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk*, 12/67, 70.

<sup>151</sup> İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk*, 12/81.

<sup>152</sup> el-Halebî, Muhammed Rağîb b. Mahmûd b. Haşim, *A'lamu'n-Nübelâ bî Tarih-i Haleb*, (Haleb: Daru'l-Kalem), 1/105

<sup>153</sup> Gürbüz, "Abdurrahman Gazi", 1161.

<sup>154</sup> Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 50.

<sup>155</sup> Lammens, "Habîb b. Maslama", 9.

<sup>156</sup> İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk*, 12/79.

<sup>157</sup> Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 51.

<sup>158</sup> Ebû Sa'd, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temimî es-Sem'ânî el-Mervezî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî'l-Yemânî, (Haydarabad: Meclisu Dairati'l-Mearifi'l-Osmaniyye, 1962/1382) 10/268; İbn Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Bustî, *Kitâbu's-Sikât*, (Beyrut: Daru'l-Fikr) 3/81.

<sup>159</sup> İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk*, 12/81.

Habîb b. Mesleme, daha genç yaşlarından itibaren içindeki savaşçı ruhunu ortaya koyan, bu amaçla tek başına Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına gelip onunla savaşa katılma arzusunı dile getiren önemli bir şahsiyettir.

Habîb b. Mesleme'nin, ordu komutanı olarak farklı savaş taktikleri uygulayan çevresindekilere danışan ve sağlam istihbarat bilgisine sahip bir şahsiyeti vardı. Düşman hakkında bilgi toplar, keşif yapar, düşman hakkındaki bütün ayrıntıları değerlendirir, planlarını hazırlar ve savaşı kazanırdı. Hiçbir ayrıntıyı atlamaz, işini şansa bırakmaz ve aklını kullanırdı. Fetih hareketlerinde acele etmez, tedbiri elden bırakmazdı. Düşünmeden planlamadan anlık hareketlerde bulunmazdı. Bu yönüyle de sayıca kendisinden fazla olan orduları birçok defa hezimete uğratmıştır. Ordusunda bulunan kişilere danışır, onların görüşlerini dikkatle dinler, kendi düşüncesinde değerlendirir ve uygulamaya koyardı. Bu durum savaşın her aşamasında aynı şekilde olurdu. Habîb, askerî, idarî, siyasî özellikleri ve üstün sahâbî olarak öne çıkmıştır.<sup>160</sup>

Düşmana beklemediği anda saldırıp onları şaşırtmayı severdi. Hz. Osman döneminde İrmîniye fetihlerinin başlangıcında mevsimin kış olması ve bölgenin karlı olması onu durduramamıştır. Öküzleri kullanarak kar engelini aşmış ve düşmanı beklemediği bir anda yenilgiye uğratmıştır.<sup>161</sup>

Cesaretiyle yanındakilere örnek olmaktadır. Ordusunun en ön saflarında gidip onlara şunu diyordu. "Mutlak bir zafer ve kurtuluş için bana uyun ve hattın gerisinde kalmayın."<sup>162</sup> Habîb b. Mesleme, kahramanlık ve cesareti ile İslâm tarihinde önemli izler bıraktı.

Tüm bu askeri strateji ve tecrübesinin yanında Habîb gerçek bir mü'mindi ve samimi bir imana sahipti. Düşmanla karşılaştığında veya bir kaleyi kuşattığında, "La havle vela kuvvete illa billâhi'l-aliyyil azîm" derdi. Habîb, Allah'ın ona bahşettiği tabiatı, derin bilgisi, edindiği tecrübesi ve Allah'a olan güveni ile üstün bir komutanın bütün özelliklerini taşımaktaydı. Habîb, düşmanla karşılaşınca Hz. Peygamberden duyduğu şu hadisi okurdu. "Bir kısmı dua edip diğerlerinin de âmin dediği bir topluluk bir araya gelmez ki, Allah onların duasını kabul etmesin." Sonra Allah'a hamd eder ve şöyle dua ederdi: "Allah'ım kanlarımızı akıtma, sevabımızı şehit sevabı kıl".<sup>163</sup>

Habîb b. Mesleme, yaptığı işlerin bilincinde olan hikmet sahibi bir komutandı. Ordusu her ne şartta olursa olsun onları zor durumlardan kurtarmayı bilmiştir. Her zaman bir çıkış yolu olarak ordusunu selamete ulaştırmıştır.

Güçlü bir kişiliği, sağlam ruh yapısı ve fiziksel olarak da mükemmel bir bedeni vardı. Onun karakteri zafer elde ettiğinde de yenilgiye uğradığında da değişmezdi. Davetlere icabet eden saygın bir kişiliği vardı. Biri yardım istediğinde mutlaka onun yanında olurdu.<sup>164</sup> Boyunun uzunluğu etrafındaki kişiler tarafından yüksek bir tepe veya yüksek bir balkona benzetilmiştir.

Arap toplumunda bir kahramanlık ve üstünlük göstergesi olarak lakap kullanılmaktadır ve bu genelde ilk çocuğunun adı olmaktadır. Habîb b. Mesleme'nin birçok lakabı olduğu nakledilmektedir. En çok bilinen ve zikredilen, Roma İmparatorluğunun hâkimiyeti altındaki topraklarda çok cihatta

<sup>160</sup> Sallâbî, Hz. Osman, 233.

<sup>161</sup> Süryânî Patrik Mihail, *Vakainame*, çev. Hrand D. Andreasyan, (İstanbul: 1944), 1/31.

<sup>162</sup> Hattâb, "Habîb b. Mesleme", 52.

<sup>163</sup> İbn Asâkir, *Târîh-u Medînet-i Dimaşk* 12/77.

<sup>164</sup> İbn Hacer, *el-İsabe*, 3/23; İbn Abdi'l-Berr, *el-İstiâ'â*, 1/320.

bulunduğu için verilen Habîbü'r-Rûm lakabıdır. İrmîniye bölgesinde kırka yakın kale ve şehri fethetmiştir.<sup>165</sup>

#### 10. Hadis Rivayetleri ve Sahâbî Olması Meselesi

Sahâbî olarak Habîb b. Mesleme'den rivayet edilen hadisler ganimet paylaşımı (Nefel) ile alakalıdır.<sup>166</sup> Ziyad b. Haris et-Temîmî ed-Dimaşkî, Habîb b. Mesleme'den nefel ve kişiye öğle veya akşam yemeği vermeyen kimseden bir şey istememekle ilgili hadis rivayet etmiştir.<sup>167</sup>

Habîb b. Mesleme'nin nefel ile ilgili üç hadis nakli mevcuttur. Bu hadisler Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i, İbn Mâce'nin Süneni ve Ebû Dâvûd'un Sünen adlı eserinde yer almaktadır. Zeyd b. Cariye, Habîb b. Mesleme'den şu hadisi rivayet etmiştir: "Hz. Peygamber humusu (beşte bir hisse) ayırdıktan sonra kalanın üçte birini cihat edenlere nefel olarak verdi."<sup>168</sup>

Nefel ile ilgili bir diğer rivayeti ise aynı senetle Habîb b. Mesleme'den nakledilen şu hadistir: "Hz. Peygamber'in savaşa başlarken ganimetin dörtte birini, dönüşte de üçte birini verirken gördüm."<sup>169</sup>

Habîb b. Mesleme'den nakledilen üçüncü hadisin metni şu şekildedir.

"Hz. Peygamber (bir birliği savaşa gönderirken) humus denilen beşte birlik payı düştükten sonra kalandörtte birini nefel olarak vereceğini vaat ederdi. Savaştan dönüşte bir nefel vaat edeceği zaman isehumus yani beşte bir hisseyi çıkardıktan sonra kalanın üçte birini nefel olarak vermeyi vaat ederdi."<sup>170</sup>

Habîb b. Mesleme'nin sahâbî olup olmadığı konusunda doğumunda olduğu gibi farklı görüşler mevcuttur. Abdullah b. Muhammed, Ebû Bekir b. Ebî Âsım, Duhaym, Suveyd b. Abdulaziz ve Ebû Vehb silsilesi ile gelen rivayette Mekhûl, fakihlere Habîb b. Mesleme'nin sahâbî olup olmadığını sorduğunda onların bu konuda kesin bilgi vermediğini; kavmine sorduğunda ise onun sahâbî olduğunu nakleder.<sup>171</sup>

Zehebî, Habîb b. Mesleme'nin sahâbî olduğunu söylemektedir.<sup>172</sup> İbn Mui'n Habîb b. Mesleme hakkında şu bilgiyi vermektedir. İbn Hibbân'ın Sahih'inde Nefel ile ilgili hadis rivayetinin yer aldığı ve Sahih-i Buhârî'de de Hakemeyn ile ilgili kısımda adının geçtiği belirtilmektedir. Ayrıca Buhârî Habîb b. Mesleme'nin sahâbî olduğunu söylemektedir.<sup>173</sup>

Yukarıda verilen bilgiler ışığında tabakat kitaplarında bazen tek bazen iki başlık halinde verilen Habîb b. Mesleme'den hadis rivayet edildiği bilgisine ulaşılmaktadır.

#### SONUÇ

Müslüman olması ve Hz. Peygamber ile karşılaşması genç olması nedeniyle, Mekke'nin fethinden sonra gerçekleşmiştir. Mensub olduğu kabile, Mekke'nin yönetimini de elinde bulunduran köklü ailesi

<sup>165</sup> Asri Çubukçu, "Habîb b. Mesleme" ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/372-373.

<sup>166</sup> Ahmet Yaman, "Tenfil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011) 40/451.

<sup>167</sup> İbn Kesîr, *el-Bidaye*, 9/270.

<sup>168</sup> Ahmed b. Hanbel, *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût, Âdil Mürşid, Âmir Çadbân, (Beyrut: Muessetu'r-Risale, 1999-1419), 29/7; Ebû Davud, Süleymân b. Eşâ's el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Davud*, thk. Şua'yb el-Arnaût, Muahammed Kâmil, (Beyrut: Daru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009-1430) 4/377; İbn Mâce, Muhammed b. Yezid el-Kazvîni Ebû Abdullah, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şua'yb el-Arnaût, Âdil Mürşid, Saîd el-Lühâm, (Beyrut: Daru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009-1430), 4/114.

<sup>169</sup> Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, 29/12; Ebû Davud, *Sünen*, 4/379; İbn Sa'd, *el-Cuzu'l- Mutemmim*, 2/190.

<sup>170</sup> Ebû Davud, *Sünen*, 4/377, 378; Ahmed b. Hanbel, *Müsne'd*, 29/10; İbn Mâce, *Sünen*, 4/116.

<sup>171</sup> el-İsbahânî, *Ma'rifetu's-Sahabe*, 2/821.

<sup>172</sup> Halebî, *A'lamu'n-Nübelâ*, 1/106.

<sup>173</sup> İbn Hacer, *el-İsabe*, 1/323, 324.

Kureyş'in atası sayılan Fihri b. Malik'e dayanmaktadır. Hz. Peygamber Medine'de iken onun yanına gelip onunla Tebük Seferi'ne katılmıştır.

Hiz. Ebû Bekir'in hilafetiyle serhat bölgelerinde seferlere başlayan Habîb b. Mesleme, beraber savaştığı Hâlid b. Velîd, İyâz b. Ganm ve Ebû Ubeyde gibi dönemin parlak komutanların tecrübelerinden istifade etmiştir. İlk halifenin son, Hiz. Ömer'in ilk günlerine denk gelen Yermük Savaşı'nda bir birliği komuta etmesi gelecekte üstleneceği görevler için iyi bir deneyim olmuştur.

Hiz. Ömer dönemi Habîb b. Mesleme'nin daha çok öne çıktığı ve yaptığı fetihlerle dikkatleri üzerine çektiği bir dönem oldu. Suriye bölgesindeki fetihlerle Hiz. Ömer'in dikkatini çeken Habîb, ilk olarak Cezire'nin Acemlerine vali olarak görevlendirildi. Devamında bu bölgede ve İrmîniye'de valilik görevlerinde bulundu. Komuta ettiği birliklerle elde ettiği başarılı fetih faaliyetleri Hiz. Ömer'in onu bu görevlere getirmesinde etkili oldu.

Doğu Anadolu, Kuzey Anadolu, Ermenistan ve Gürcistan bölgelerine İslâm'ı ilk ulaştıran kişilerden biri olmasına rağmen ülkemizde ismi çok bilinmeyen Habîb b. Mesleme, bu bölgelerdeki fetihlerinin önemli bir kısmını Hiz. Osman döneminde gerçekleştirmiştir. Hiz. Osman'dan bizzat aldığı emirle, o zamanki ismi ile İrmîniye bölgesinde fetihle görevlendirildi. Bu görev doğrultusunda Urfa, Adıyaman istikametinden Erzurum'a gelerek ilk büyük fethini burada gerçekleştirdi. Fetihlerin devamında Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı Dvin ve çevresini İslâm topraklarına dâhil etti. Dvin'den sonra Gürcistan'da fetihlerde bulundu. Gürcistan'ın ilk fâtihi olarak orada İslâm dininin yayılmasında katkıları oldu. Hatta bu fetihlerle Karadeniz kıyısı yakınlarına kadar ulaştı. Özellikle İrmîniye'de yaptığı fetihlerde yaptığı antlaşmalar bölge halkının İslâm'a bakışını olumlu yönde etkilemiştir. Habîbü'r-Rûm lakabı onun Bizans topraklarında yaptığı mücadeleyi en güzel şekilde anlatmaktadır. Bu fetihler, hızlı olması, geniş topraklarda gerçekleşmesi ve maddi gücün azlığına rağmen müthiş askeri operasyonlar olarak tarihteki yerini almıştır.

Hiz. Ali döneminde Muâviye b. Ebî Süfyân tarafında yer aldı. Muâviye'nin en güvendiği isimlerden biri olarak istişare heyetinde bulundu.

Hiz. Peygamber'den rivayet ettiği, savaş öncesinde ve sonrasında fazladan ödül vermekle alakalı (nefel) üç hadis mevcuttur. Hiz. Peygamber ile hayatta iken görüşüp hadis rivayetinde bulunan Habîb, Allah'a imanı tam olan ve savaşlarında, önce dua ile Rabbine sığınan gözü kara bir komutandır. Habîb b. Mesleme, saygı duyulan yönetici, başarıları ile öne çıkan sahabî, tecrübeli siyaset adamı ve fatih bir komutan olarak İslâm tarihinde unutulmaması gereken bir kişidir.

## KAYNAKÇA

Abû'l-Farac, Georgy. *Abû'l-Farac Târîhi*. çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999.

Ağırakça, Ahmed. *İslâm Tarihi Hiz. Ebû Bekir Devri*. İstanbul: Burç Yayınları, 1998.

Ahmed b. Hanbel. *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb elArnaût-ÂdilMürşid-Âmir Ğadbân. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 1999-1419.

Alan, Hüseyin. *Siyerin Gölgesinde Hiz. Peygamber Öncesi Mekke ve*

*Arabistan*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2014.

el-Ali, Abdulkerim. "Habîb b. Mesleme el-Fihri". *el-Mevsuatu'l-Arabiyye*, 8 (2003): 35-36.

- Arslan, İhsan. "Hulefâ-i Râşidîn Döneminde İyâz b. Çanm". *İSTEM*, 10/19 (2012): 101-120.
- Beğavî, Ebu'l-Kâsım Abdullah b. Abdulaziz b. el-Merzubân b. Sâbûr *Mu'cemu's-Sahâbe*. nşr. Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Cükenî, 2 cilt. Kuveyt: Mektebet-u Dâru'l-Beyân, 2000-1421.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya, *Cümel-u min Ensâbi'l-Eşrâf*, nşr. Süheyl Zekâr, Riyâd ez-Zerkelî. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1996-1417.
- Ahmed b. Yahya. *Futûhu'l-Buldân*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
- Bozan, Oktay. "Abbasi İdaresi Altında Ermeniler ve Ermeni İsyanları". *İSTEM* 11/22 (2013): 23-41.
- Bünyadov, Ziya. VII.-IX. Asırlarda Azerbaycan, Rusçadan çev. Cabbar Cabbarov, Hasan Alizade. Bakü: Şark-Garb Yayınları, 2007.
- Cevdet Paşa, Ahmed *Kısâs-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefa*, 2 cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1966.
- Çelikkol, Yaşar. *İslâm Öncesi Mekke*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.
- Çubukçu, Asri, "Habîb b. Mesleme" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14: 372-373. İstanbul: TDVY, 1996.
- Ebû Davud, Süleymân b. Eşâ's el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Davud*. nşr. Şua'yb el-Arnaût-Muhammed Kâmil. Beyrut: Daru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009-1430.
- Ebû Sa'd, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temimî es-Sem'ânî el-Mervezî. *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî'l-Yemânî, Haydarabad: Meclisu Daireti'l-Mearifi'l-Osmaniyye, 1962-1382.
- Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm. *Kitâbu'l-Emvâl*. nşr. Dr. Muhammed A'mmâre, Beyrut: Dâru's-Şurûk, 1989-1409.
- Gümüş, Nebi. "XVI. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri". Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi, 2000.
- Gümüş, Nebi. *İlk Dönem İslâm-Gürcü İlişkileri*, Rize: Karadeniz Basın Yayın, 2007.
- Gümüş, Nebi – Taniel Nakaidze. "Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslâm Algıları", *Gürcistan'da İslâm Algısı*, ed. Cenciz Batuk, Hasan Atsız. 2/131-143. Samsun: Canik Belediyesi, 2011.
- Gümüş, Nebi. "İslâm Tarihi Kaynaklarında Ermeniler" *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, 1/a Ankara: Türk Tarih Kurumu, (2014): 1: 207-223.
- Gürbüz, Osman. "Abdurrahman Gazi Kimdir?". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 20/3. (2016): 1155-1171.
- Osman. "Kâlikâlâ-Erzen İsimlerinin Menşei ve Erzurum'un Fethine Dair Bazı Değerlendirmeler", *İLTED*, 2/46 (2016): 131-143.
- Güzel, Fatih. "İrmîniye Fatihî Habib b. Mesleme el-Fihri'nin Hayatı ve Askeri Faaliyetleri". *Türkiye İslâmiyat Araştırmaları Dergisi* 2/2. (2018): 205-222.
- Halife b Hayyât. *Tarih-u Halife b. Hayyât*. çev. Abdulhalik Bakır, nşr. Ekrem Ziya Umeri, Ankara: Bizim Büro Basımevi, 2001.
- Halebî, Muhammed Rağîb b. Mahmûd b. Haşim. *A'lamu'n-Nübela bî Tarih-i Haleb*, Haleb: Daru'l-Kalem, 1988-1409.

- Hattâb, Mahmûd Şit. "Habîb b. Mesleme el-Fihri, Fâtihu Şatra İrmîniyye" *Mecelletu'l-Mecma' Lugati'l-Arabiyye bi Dimeşk*. a/49. 1974): 34-58.
- Mahmûd Şit. *Kâdetü'l-Fethi'l-İslâmî fi Ermenîya*. Beyrut: Dâr-u ibn Hazm, 1998-1419.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Âsım en-Nümerî el-Kurtubî. *el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*. nşr. Ali Muhammed el-Becavî, Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1992-1412.
- İbn A'sem el-Kûfî. *Kitâbu'l-Fütûh* thk. Ali Şirî. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ezvâ, 1991-1411.
- İbn Asâkîr. *Târih-u Dimeşk*, nşr. Amr b. Ğurâme el-Amrî, 80 cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1995-1415.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fi Tatihi'l-Mülük ve'l-Umem*. nşr. Muhammed Abdulkadir Atâ-Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993-1423.
- İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî. *Usdu'l-Ğabe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, 1 cilt. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1989-1409.
- Ebû'l-Hasan. *el-Kâmil fi't-Tarih Tecümesi*. çev. Komisyon. İstanbul: Hikmet Yayınları, 2008.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr b. el-Haşimi el-Bağdâdî. *el-Muhabber*. nşr. İlize Liyahtn Shteeter, Beyrut: Daru'l-Âfaâk el-Cedîde, t.y.
- İbn Hibbân, Ahmed et-Temimî el-Bustî. *Kitâbu's-Sıkât*. Beyrut: Daru'l-Fikr, t.y.
- İbn Hacer, İmam Hafız Ahmed b. Ali el-Askalanî. *el-İsâbe fi't-Temyizi's-Sahabe*. 6 cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1995-1415.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Velîyuddin el-Hadramî el-İşbîlî. *Divânu'l-Mubtedei ve'l-Haber fi Târihi'l-Arab ve'l-Berberi*, nşr. Halîl Şehâde. Beyrut: Daru'l-Fikr, 1988-1408.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî Ebû AbdullaH *Sünen-ü İbn Mâce*, nşr. Şua'yb el-Arnaût-Âdil Mürşîd-Saîd el-Lühâm. Beyrut: Daru'r-Risâleti'l-Alemîyye, 2009-1430.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *Kitâbu't-Tabakâtî'l-Kübra*. Nşr. Dr. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001-1421.
- Ebû Abdillâh, *el-Cuzu'l-Mutemmimu li Tabakâtî İbn Sa'd*, nşr. Muhammed b. Sâmil es-Sülemî. 5 cilt. Taif: Mektebetu's-Sadîk, 993-1414.
- İpek, Ali. "Şam'dan Kars'a Fetih Ordusu". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4 (2015) 41-54.
- Ali-Ercan Cengiz. "Müslümanların Aras Boylarının Fetihlerinde Önemli Bir Karargâh Aruc", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2016): 19-28.
- İsbahânî, Ebû Nua'ym Ahmed b. Abdullah b. İshak b. Musa b. Mehran. *Ma'rifeti's-Sahabe*. nşr. Â'dil b. Yûsuf el-A'zzâzî. Riyad: Daru'l-Vatan Linneşr, 1998-1419.
- İskender, Fâyiz Necib. *el-Futûhatü'l-İslâmiyye li Biladi'l-Kürc*. İskenderiye: Dâru'l-Fikri'l-Câmîi', 1988.
- Kaegi, Walter E. *Bizans ve İlk İslâm Fetihleri*. Çev. Mehmet Özey. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2000.
- Külekçi, Cahit. *İslâm Tarihinde Ermeniler ve Ermenistan Fetihleri*, İstanbul: Dün Bugün Yayınları, 2012.

- Lammens, H. "Habîb b. Mesleme" *İslâm Ansiklopedisi*. 5: 9. İstanbul MEB Yayınları, 1987.
- Mihail, Süryanî Patrik. *Vakainame*. 1. Kısım (622-1042), Fransızca ve Ermeniceden Türkçeye çev. Hrand D. Andreasyan. İstanbul: 1944
- Mustafa, Reşad Aziz Oğlu. "Tiflis Emirliği". Doktora Tezi. Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, 2013.
- Sallâbî, Ali Muhammed, *Birinci Halife Hz. Ebû Bekir Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*. trc. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.
- Ali Muhammed. III. *Halife Hz. Osman'ın Hayatı Şahsiyeti ve Dönemi*, trc. Ayhan Ak, İstanbul: Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, 2015.
- Ali Muhammed. *Mü'minlerin Emiri Hz. Ali, Hayatı, Şahsiyeti ve Yaşadığı Çağ*. trc. Şerafettin Şenaslan. İstanbul: Ravza Yayıncılık ve Matbaacılık, 2008.
- Streck, M. "İrmîniye". *İslâm Ansiklopedisi*. 4: 317-326. İstanbul: MEB Yayınları, 1979.
- Yâkut, Şehabeddin Ebî Abdullah b. Abdullah el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Buldân*, 5 cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1988-1398.
- Yaman, Ahmet. "Tenfîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 451. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Zehebî, Şemseddîn Ebû Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz. *Siyer-i Şemseddîn, A'lâmu'n-Nubelâ*. nşr. eş-Şeyh Şua'yb el-Arnâût. Muessetu'r-Risâle, 1985-1405.
- Şemseddîn. *Târihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-E'lâm*, Beyrut: Daru'l-Kitabi'l-Arabî, 1993.